

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 13 (Aralık/December 2023), s. 340-373.
Geliş Tarihi-Received: 29.11.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 26.12.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1397817

**Bosna Kadısı Mevlânâ Gınâyî'nin (ö. 969/1562'den sonra)
Mir'ât-ı Kâ'inât Adlı Eserinde Taşlar**

Stones in the Work Mir'ât-ı Kâ'inât by Bosnian Kadi Mevlânâ Gınâyî (d. after 969/1562)

Ramazan BARDAKÇI*
Öznur AKSAKALOĞLU**

Öz

Taşlar eski dönemler boyunca doğayı ve doğaya dair her unsuru tanımaya çalışan insanın hayatında önemli bir yere sahiptir. Öncelikle insanoğlu taşları bina, eşya ya da alet yapımında kullanarak barınma ve korunma ihtiyacını karşılamıştır. Zaman içerisinde insanların ve mekânların güzelliğini tamamlayacak bir süs eşyası, zenginlik ve statü sembolü olarak taşlara değer verilmiştir. Taşların canlılar için faydalı olduğuna dair bir inanış olması sebebiyle kimi zaman insan kimi zaman bitki veya hayvan hastalıklarına karşı çare aranırken taşların iyileştirici gücünden faydalanılmıştır. Tıbbi faydalarının yanında taşların büyümlü ve mistik güçlere sahip oldukları da düşünülmüştür. Taşlar ile ilgili edinilen ilk bilgiler Antik çağlarda kaleme alınmıştır. Bu dönemlerde yazılan eserler 8. yüzyıldan itibaren Arapçaya tercüme edilerek İslami dönemdeki ilk örneklerini vermiştir. Konu ile ilgili ilk Türkçe eserler ise Orta Çağ İslam dünyasındaki eserlerin 15. yüzyıldaki çevirileri ile görülmeye başlanmıştır. Klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde taşlar hakkında müstakil eserler yazıldığı gibi kimi zaman da farklı konuları ele alan eserlerde taşlara ait bir bölüme yer verilmiştir. 16. yüzyılda Bosna Kadısı Mevlânâ Gınâyî (ö. 969/1562'den sonra) tarafından kaleme alınan *Mir'ât-ı Kâ'inât* adlı eserde de taşlara ait bilgileri içeren bir bölüm mevcuttur. Acâibü'l-mahlûkât türündeki ansiklopedik eserlerden biri olan *Mir'ât-ı Kâ'inât*, İzzeddin İbnü'l-Esir'in (ö. 630/1233) *Tuhfetü'l-Acâyib ve Turfetü'l-Garâyib* adlı Arapça eserinin Türkçeye yapılmış bir tercümesidir.

Bu çalışmanın giriş bölümünde taşlar hakkında genel bilgiler ve yapılan çalışmalar aktarıldıktan sonra *Mir'ât-ı Kâ'inât*'ta yazıldığı devrin bilgi ve bilim anlayışına göre açıklanmış olan taşlar, bu taşların özellikleri ve hangi amaçla kullanıldıkları hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bosna Kadısı Mevlânâ Gınâyî, Mir'ât-ı Kâ'inât, Acâyibü'l-Mahlûkât, Taşlar, Mineraloji.

Abstract

Stones, have an important place in the life of human beings who have been trying to recognize nature and every element of nature throughout ancient times. First of all, mankind met the need for shelter and protection by using stones in the construction of buildings, objects or

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ramazan.bardakci@usak.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8233-9259.

** Doktora, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, asya_agyava@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8644-7863.

tools. Over time stones were valued as an ornament to complement the beauty of people and places, as a symbol of wealth and status. With the creation of a belief system about stones that is believed to be beneficial for living things, at times, people have sought remedies for diseases in plants or animals, relying on the healing power of stones. In addition to their medical benefits, stones were also thought to have magical and mystical powers. The first information about stones was written in ancient times. The works written in these periods were translated into Arabic starting from the 8th century and gave the first examples in the Islamic period. The first Turkish works on the subject began to be seen with the translations of works from the medieval Islamic world in the 15th century. Within the tradition of classical Turkish literature, separate works were written about stones, and sometimes a section on stones was included in works dealing with different subjects. In the 16th century, there is a section in the work titled "*Mir'ât-ı Kâ'inât*" written by the Bosnian Kadi Mevlânâ Gınâyî (d. after 969/1562) that contains information about stones. "*Mir'ât-ı Kâ'inât*" is an encyclopedic work in the genre of *acâibü'l-mahlûkât* and is a Turkish translation of the Arabic work "*Tuhfetü'l-Acâyib ve Turfetü'l-Garâyib*" by Izzeddin Ibn al-Asîr (d. 630/1233).

In this study, firstly, general information and studies on stones are given in the introduction section, and then information is given about the stones explained in *Mir'ât-ı Kâ'inât* according to the understanding of knowledge and science of the period in which it was written, the properties of these stones and the purposes for which they were used.

Keywords: Bosnian Kadi Mevlânâ Gınâyî, *Mir'ât-ı Kâ'inât*, *Acâyibü'l-Mahlûkât*, Stones, Mineralogy.

Giriş

"Taşlar" farklı jeolojik zamanlarda katlaşmış ve sertleşmiş yeryüzü katmanları ve bu katmanlardan kopan parçalar veya doğada bulunan yapılarına ve şekillerine göre değişiklikler gösteren sert maddeler olarak tanımlanır (Bozkurt, 2011, s. 140; Kutlar, 2002, s. 59). Türkçe bir sözcük olan "taş" kelimesi sözlükte "kimyasal veya fiziksel durumu değişiklikler gösteren rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde" anlamını taşımaktadır (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). Taş sözcüğü Farsçada "seng", Arapçada taşların özellik ve yerlerine göre farklı isimlendirmeler mevcut olmakla beraber daha çok "hacer" kelimesi ile karşılanmaktadır (Bozkurt, 2011, s. 140; Şemseddin Sami, 2017, s. 425-579).

Taşlar, çeşitli özelliklerinden dolayı ilk çağlardan beri insanoğlunun dikkatini çekmiştir. Dolayısıyla insanlar taşların özelliklerini anlayabilmek için çaba sarf etmişlerdir (Kutlar, 2005, s. 7). Kendi döneminin bilgi ve bilim anlayışına göre taşlar hakkında fikir sahibi olan insanoğlu taşları değerli, yarı değerli ve değersiz olarak sınıflandırmıştır (Murad, 2019, s. 15). İnsanlar taşları fiziksel ihtiyaçlarında kullandığı gibi bir süs eşyası olarak yani estetik amaçla ya da birçok hastalığa şifa kaynağı olarak da kullanmışlardır. Ayrıca taşlara yüklenen mistik anlamlar taşların çok daha farklı sebeplerle insanların hayatında yer edinmelerini sağlamıştır (Kutlar, 2002, s. 59).

Tarihî süreçte taşlar ile ilgili ilk bilimsel bilgiler İlk Çağ'da kaleme alınmıştır. Eski Yunan Dönemi'nde yaşamış olan Aristoteles'in (MÖ 384-322) *Meteorologica* (Meteoroloji) ve Theophrastos'un (MÖ 371-287) *De Lapidibus* (Taşlar Üzerine) adlı eserlerinde taşların oluşumları ve sınıflandırılmaları hakkında bilgi verilerek taşlara teorik açıdan yaklaşılr. Dolayısıyla bu eserlerde taşlar bir bilim sistematığı içerisinde ele alınır (Aksoy, 2018, s. 14). Eski Roma Dönemi'nde ise Plinius'un (MS 23-79) *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi) adlı otuz yedi kitaptan oluşan ansiklopedik eserinin XXXIII.-XXXVII. kitapları taşlar ve değerli taşlar ilgili bilgileri içerir (Balkır, 2001, s. 11-12). Antik çağlarda taşlar ile yapılan çalışmalar arasında Pedanius Dioscorides'in (MS 40-70) *De Materia Medica* (İlaçlar Bilgisi Üzerine) adını taşıyan eseri de yer alır. Beş ciltten oluşan bu eserin son kitabında taşlarla ilgili önemli bilgilere yer verilir (Ataç ve Yıldırım, 2004, s. 258-259). Antik dönemlerde taşların oluşum şekillerinin ve bilimsel özelliklerinin yanında taşların mistik yönlerini ele

alan eserler de kaleme alınır. Damigeron'un *De Lapidibus*, Orpheos'a ithaf edilen *Lithika* ve ünlü Yunan filozofu Platon'un (MÖ 427-347) *Phaidon* adını taşıyan eserlerinde taşlardan bu bağlamda söz edilir (Aksoy, 2018, s. 19-20).

İslami dönemde taşları konu alan eserler, Antik çağlarda kaleme alınmış olan eserlerin Arapçaya tercüme edilmesiyle görülmüştür. Bu sahada tercüme edilen ilk eserler arasında Aristoteles'e (MÖ 384-322) atfedilen ve minerolojiyi bir bütün olarak ele alan *Kitâbü'l-Ahcâr'ı* sayabiliriz. 9. yüzyılın ilk yarısında çevrildiği tahmin edilen bu eser, İslam bilginlerinin taşları konu edinerek kaleme aldıkları eserlerine büyük ölçüde kaynaklık etmiştir (Demir ve Kılıç, 2003, s. 8). İslami dönemde bu konu ile ilgili ilk telif eser ise Yuhannâ bin Mâseveyh'in (ö. 243/857) *Kitâbü'l-Cevâhir ve Sifâtihâ ve fî Eyyi Beledin Hiye ve Sifâti'l-Gavvâsin ve't-Tüccâr'ıdır*. Eserde yirmi sekiz değerli madenin özelliklerine yer verilir (Kaya, 2013, s. 582). 9. yüzyılda taşlara dair yazılan bir diğer eser, *Kitâbü't-Tebassur bi't-Ticâre* adını taşır. Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869) tarafından kaleme alınan bu eserde ziynet eşyası, mücevherat ve itriyat gibi mallar konu edilir (Şeşen, 1993, s. 22). Bu yüzyılda taşlar hakkında yazılmış olan diğer eserler ise Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sabbâh el-Kindî (ö. 252/866 [?]) tarafından yazılan *Risâle fî Envâ' el-Cevâhir el-Semîne ve Gayrihâ'* ve *Risâle fî Envâ' el-Hicâre ve el-Cevâhir'* dir. Söz konusu eserlerde değerli ve değersiz taşlara dair bilgilere yer verilir (Kaya, 2002, s. 41; Demir ve Kılıç, 2003, s. 9). 10. yüzyılda İhvân-ı Safâ topluluğu tarafından yazılan *el-Resâ'il* adlı ansiklopedik eserin bir risalesinde taşlar konu edilir (Uysal, 2007, s. 578-579). Bu yüzyılda Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'nin (ö. 313/925) *Kitâbü'l-Esrâr ve Sırrü'l-Esrâr* adını taşıyan simya ile ilgili konuları içeren yapıtında da taşlardan ayrıntılı şekilde söz edilir (Kaya, 2007, s. 485). Eser 9. yüzyıla kaleme alınmış olan *Kitâbü'l-Ahcâr'*dan sonra müslüman ilim adamlarının eserlerine biçim ve içerik olarak kaynaklık etmesi bakımından önemlidir (Demir ve Kılıç, 2003, s. 8-9). Bu dönemde Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd el-Makdisî et-Temîmî'nin (ö. 370/980'den sonra) *el-Mürşid ilâ (fî) Cevâhiri'l-Agziye ve Kuva'l-Müfredât mine'l-Edviye* ve Ebû Saîd Nasr b. Ya'kûb ed-Dîneverî'nin (ö. 410/1020 [?]) *Hukkatü'l-Cevâhir fî'l-Mefâhir* adlı eserleri bu konu ile ilgili yazılmış olan diğer eserlerdendir (Kaya, 2011, s. 423; Tüccar, 1994, s. 359). İslami dönemin değerli ve değersiz taşlarla ilgili en seçkin eserlerine 11. yüzyılda rastlanır (Demir ve Kılıç, 2003, s. 10). Bu seçkin eserlerden biri Ebû'r-Reyhân Bîrûnî (ö. 453/1061[?]) tarafından kaleme alınan *el-Cemâhir fî Mari'feti'l-Cevâhir* adlı eserdir. İslam dünyasında taşlarla ilgili orijinal bilgilerin çokça yer aldığı ilk cevâhir-nâme olan bu çalışma kendisinden sonra yazılan cevâhir-nâmelerin birçoğuna kaynaklık etmiştir (Özcan, 2020, s. 64). Taşları konu alan diğer seçkin bir eser ise Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ (ö. 428/1037) tarafından kaleme alınmıştır. Orta Çağ tıbbının önde gelen bir temsilcisi olan İbn Sînâ, *eş-Şifâ* adlı eserinde müstakil olarak taşları ele almamıştır. Ancak eserinin bir bölümünde Aristoteles'in *Fizik'*ine uygun olarak minerallerin doğadaki oluşumlarını anlatmıştır (Alper, 1999, s. 337-338; Demir ve Kılıç, 2003, s. 14-16). Ayrıca İbn Sînâ, *el-Kânûn fî't-Tıb* adlı ansiklopedik ve sistematik tıbbî eserinde de taşların tıp alanında nasıl kullanıldığını anlatan bir bölüme yer vermiştir (Kahya, 2001, s. 331; Murad, 2019, s. 19). 13. yüzyılda Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvîni (ö. 682/1283) tarafından *'Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât* adı ile yazılan eserin bir bölümünde de taşlar konu edilir. Eserin ikinci kısmında bazı madenler ve önemli taşlar hakkında detaylı bilgiler mevcuttur (Kut, 1988, s. 315-316; Bardakçı, 2023). Yine 13. yüzyılda yaşamış olan Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî'nin (ö. 630/1233) Kazvîni ile aynı türde yazdığı ve *Mir'ât-ı Kâ'inât'*ın kaynak metni olan *Tuhfetü'l-Acâyib ve Turfetü'l-Garâyib* adlı eserinin bir bölümünde taşlar hakkında bilgiler verilir (Kut, 1988, s. 317). Kazvîni ve İzzeddin İbnü'l-Esîr dışında farklı kozmografya ve coğrafya yazarları da eserlerinde bu konuya ayrıntılı olarak yer

vermişlerdir (Demir ve Kılıç, 2003, s. 18). İslami dönemin en ünlü cevher-nâme yazarlarından birisi ise 13. yüzyılda yaşamış olan ve kıymetli taş uzmanı olarak bilinen Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. Ahmed el-Kaysî el-Kafsî et-Tifâşî'dir (ö. 651/1253). Tifâşî, yirmi beş çeşit kıymetli taşı konu ettiği eserine *Ezhârü'l-Efkâr fî Cevâhiri'l-Ahcâr* adını vermiştir. Yazar eserinde farklı ülkelerde gördüğü taşları kendi deneyimlerine dayanarak ayrıntılı olarak ele almış; bu taşların faydalarına ve ticarî değerlerine de ayrıca değinmiştir (Kırbıyık, 2012, s. 148-149). Tifâşî'den sonra Ebü Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Tansûknâme-i İlhânî* adını verdiği eseri kendisinden sonra taşlar ile ilgili eser yazmak isteyen yazarlara ilham kaynağı olmuştur. Eser, içerik olarak değerli taşlar, madenler ve bazı az bulunan hoş kokular hakkında verilen bilgilerden oluşur (Şirinov, 2012, s. 437; Demir ve Kılıç, 2003, s. 17-18). 13. yüzyılın ikinci yarısı ile 14. yüzyılın başında yaşamış olan Ebü'l-Kâsım Cemâlüddîn Abdullâh b. Ali b. Muhammed el-Kâşânî'nin (ö. 716/1316'dan sonra) *'Arâyisü'l-Cevâhir ve Nefâyisü'l-Êtâyib* adlı eserinde de değerli taşlar, mücevherler, güzel kokular ve minerallerden bahsedilir. Kâşânî, bu eserini oluştururken Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Tansûknâme-i İlhânî*'sinden büyük ölçüde yararlanmışır (Örs, 2022, s. 4-5). 14. yüzyılda ise Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvîni (ö. 740/1340'tan sonra) tarafından kaleme alınmış olan *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eserin bir bölümünde madenler ve değerli taşlardan söz edilir (Özaydın, 1997, s. 454-455). 15. yüzyılda yaşayan Muhammed İbn Mansûr el-Şîrâzî'nin Farsça kaleme aldığı *Cevâhir-nâme* adlı eserinde de yirmi değerli maden hakkında detaylı bilgi yer alır (Demir ve Kılıç, 2003, s. 19).

Osmanlılar döneminde mineralojiyle ilgili eserler, İslam coğrafyasında Arapça ve Farsça olarak kaleme alınmış olan eserlerin Türkçeye tercüme edilmeleri ile görülmeye başlanır. Osmanlı sahası Türk edebiyatında değerli, yarı değerli ve değersiz taşları konu edinen eserlerin ilk örnekleri 15. yüzyılda verilir. Bu konu ile ilgilenen ilk ilim adamı 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir Osmanlı hekimi olan Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî'dir (ö. 841/1438'den sonra) (Okumuş, 2010b, s. 206; Murad, 2019, s. 19). Şîrvânî, değerli taşlar ile ilgili iki eser kaleme almıştır. Bu eserlerden ilki *Cevhernâme*, ikincisi ise *Tuhfe-i Murâdî* adını taşır. *Cevhernâme*, Tifâşî'nin *Ezhârü'l-Efkâr fî Cevâhiri'l-Ahcâr* adlı eserinin yeni bilgiler eklenerek 831/1428 yılında yapılmış bir tercümesidir. *Tuhfe-i Murâdî* ise *Cevhernâme*'nin sade bir Türkçe ile 833/1430 yılında genişletilmiş olan şeklidir (Okumuş, 2010b, s. 206-207; Argunşah, 1999, s. 19-20). Taşları konu alan bir diğer eser ise Mustafa bin Seydî'nin *Cevhernâme-i Sultan Murâdî* adlı eseridir. Sultan II. Murad döneminde (1421-1451) kaleme alınan bu eser, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Tansûknâme-i İlhânî* adlı eserinden derlenerek tercüme edilmiştir (Murad, 2019, s. 29-30). 15. yüzyılda Yazıcıoğlu Ahmed Bican'ın (ö. 870/1466'dan sonra) değerli taşların daha çok tıbbî faydalarını anlattığı *Cevâhir-nâme* adlı eseri eldeki bilgilere göre bu konuda manzum olarak kaleme alınan ilk eserdir (Çelebioğlu, 1989, s. 51). Ayrıca yazarın, acâyibü'l-mahlûkât türünde yazdığı *Dürr-i Mekkûn* adlı eserinde de madenlere veya değerli taşlara ait bazı bilgiler mevcuttur (Kutlar, 2002, s. 62). 16. yüzyılda Yahyâ bin Muhammed Gaffârî'nin (ö. 917/1512'den sonra) *Yâkût fî Cevheri'l-Cevâhiri'l-Ma'âdin* adlı eseri, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Tansûknâme-i İlhânî*'si ile Muhammed İbn Mansûr'un (ö. ?) *Cevhernâme-i Cedîd*'inden yararlanılarak hazırlanmıştır (Kutlar, 2005, s. 49-50). Yine bu yüzyılda asıl adı Pîr Muhammed bin Evranos b. Nûreddîn b. Fâris olan Za'îfî'nin (ö. 964/1557) *Risâle-i Cevâhir-nâme* adını taşıyan eseri, Farsça yazılmış seçki türünde bir cevâhir-nâmeden tercüme edilmişken; Muhammed b. Garsû'd-dîn el-Halebî'nin (ö. 983/1575) *Cevher-nâme*'si ise Hermes'e ait Arapça bir cevher-nâmenin tercümesidir (Murad ve Ateş, 2018, s. 100-101). 17. yüzyılda taşlar ile ilgili olarak Zeynelâbidîn İbn Halîl (ö. 1056/1646) tarafından *Risâletü'l-Cevâhir ve Şifâ' el-Fu'âd li-Hazreti Sultân Murâd* adlı eserler yazılmıştır.

Ayrıca bu yüzyılda yaşamış bir Osmanlı hekimi olan Ayaşlı Şâbân Şifâî (ö. 1116/1705) tarafından konu ile ilgili olarak *Şifâiyye fi't-Tıb* adlı eser kaleme alınmıştır (Okumuş, 2010a, s. 207). 17. yüzyılın ünlü hekimbaşlarından Sakızlı İsa Efendi (ö. 1059/1649) ise *Nizâmü'l-Edviye* adlı eserinin bir bölümünde birçok taşın tıp alanında kullanımına dair bilgilere yer vermiştir (Murad, 2019, s. 24). 18. ve 19. yüzyıllarda taşları konu edinen müstakil kitaplar belirlenememiştir (Kutlar, 2005, s. 52). Ancak 18. yüzyılda Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1194/1780) *Mârifetnâme* adlı tanınmış eserinin bir bölümünde taşların oluşumları ve renklendirmeleri ile ilgili bilgilere yer vermiştir (Çağrı, 2023, s. 305; Demir ve Kılıç, 2003, s. 37). 19. yüzyılda ise Hoca İshak Efendi'nin (ö. 1252/1836) çağdaş bilimleri tanıtan *Mecmû'a-i Ulûm-i Riyâziyye* adlı eserinde analiz ve sentez yönteminden yararlanılarak belirli sınıflara ayrılmış olan taşlar hakkında bilgi verilmiştir (Demir ve Kılıç, 2003, s. 37-38).

Bosna Kadısı Mevlânâ Gınâyî'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât* Türündeki Tercümesi: "Mir'ât-ı Kâ'inât" Adlı Eseri ve Eserde Yer Alan Taşlar

16. yüzyılda Bosna Kadısı Mevlânâ Gınâyî tarafından kaleme alınan *Mir'ât-ı Kâ'inât*, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî'nin (ö. 630/1233) *Tuhfetü'l-Acâyib ve Turfetü'l-Garâyib* adlı Arapça eserinin 969/1562 yılında Türkçeye yapılmış tercümesidir. *Acâyibü'l-mahlûkât* türünde kaleme alınmış eserlerden biri olan *Mir'ât-ı Kâ'inât*'in yazma eser kütüphanelerinde bugün için tespit edilebilen TBMM Kütüphanesi MT 492 ve Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. Or. Oct. 3663 numarada kayıtlı iki nüshası mevcuttur (Bardakçı ve Aksakaloğlu, 2022, s. 1523-1525).

Mir'ât-ı Kâ'inât, başta coğrafya ve kozmografya olmak üzere tarih, astroloji, astronomi, zooloji, botanik, mitoloji, mineraloji, alternatif tıp ve sosyal yaşam gibi pek çok alana ait konuları topluca ele alan ansiklopedik bir eserdir. Eser, "makâle" adı verilen dört bölüm ve bir "hâtime" üzerine tertip edilmiştir. Çok geniş bir konu yelpazesine sahip olan eserin üçüncü makalesi "Aktâr-ı Cihân", "Bihâr", "Enhâr", "Uyun", "Âbâr", "Cibâl" ve "Ahcâr" başlıklarını taşıyan yedi kısma ayrılmıştır. Bu bölümün "Ahcâr" başlığında taşlar hakkında bilgilere yer verilmiştir (Bardakçı ve Aksakaloğlu, 2022, s. 1525-1532).

Eserin taşları anlatan kısmına giriş yapılırken taşların oluşumuna dair bir bilgilendirme yapılmıştır. Şeffaf taşlar, yağmurların yer altına ulaştıktan sonra bir çıkış yolu bulamayarak birikmeleri neticesinde oluşmuştur. Şeffaf olmayan taşlar, su ile balçık tarzında olan çamurun karışmasından meydana gelmiştir:

"Hacer bir cisimdür ki taht-ı arzda muhtebes olan mațardan hâşıl olur, eger şeffâf ise. Ammâ şeffâf olmayanı âb ile ün-i lüzüc mümtezic olmasındandır." (TBMM, vr. 91a; Berlin, vr. 50b)

Taşların oluşumu ile ilgili bu açıklamadan sonra maddeler hâlinde taşlar anlatılmıştır.

1. Hacer-i Sepîd

"Hacer" kelimesi "taş", "sepîd" kelimesi "beyaz, ak" anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2003, s. 305; Şemseddin Sami, 2017, s. 555). "Hacer-i sepîd" Farsça bir tamlama olarak "ak taş" anlamını taşır. Aristoteles'e atfedilen *Kitâbü'l-Ahcâr* adlı eserde bu taşın adının "beyaz taş" olduğu söylenir ve taşın törpülediğinde çıkan renklerine göre oluşturduğu faydalarından söz edilir (Aksoy, 2016, s. 111). Eserde ise taşın farklı renklerinin taşıdıkları özelliklerine ve faydalarına şu şekilde değinilmiştir:

"Hacer-i Sepîd: Ak taşı mihekke sürüp mihekki şaru olursa götüren kimesnenün kavli şâdık olup sözi vukûc bula. Eger kızıl çıkarsa götüren cümle ef âlinde mücidd ve muqdim ola.

Eger âsmâni olursa şâhib-i hâlûk ve hâlîm-nefs ola. Eger yeşil olursa büstânda koyalar maşşûlâtı tîz bitüp kara çıkan mihekkinde içmesi ve götürmesi mesmûma nâfi'dür.” (TBMM, vr. 91a; Berlin, vr. 50b)

Hacer-i Sepîd: Bu taş mihenk taşına sürüldüğünde sarı renk ortaya çıkarsa taşı üstünde taşıyan kimse doğru sözlü olup söyledikleri gerçekleşir. Eğer kızıl olursa yanında bulunduran kimse bütün işlerinde gayretli ve işine düşkün olur. Eğer gök renginde olursa güzel huy sahibi olup yumuşak huylu olur. Eğer yeşil olursa bostana koysalar mahsulatı çabuk biter, siyah çıkarsa içilmesi ve üstte taşınması durumunda zehirlenmiş kimseye faydalıdır.

2. Hacer-i Ahmer

“Ahmer” kelimesi sözlükte “kızıl ve kırmızı” anlamlarını taşır (Şemseddin Sami, 2017, s. 69). “Hacer-i ahmer” de Farsça bir tamlama olarak “kırmızı ya da kızıl taş” anlamına gelir. *Kitâbü'l-Ahcâr'* da da “kırmızı taş” olarak adlandırılan bu taşın törpülendiğinde ortaya çıkan renklerine göre sağladığı yararlarına değinilir (Aksoy, 2016, s. 112). Eserde taşın değişik renklerinin taşıdığı faydalardan şu şekilde söz edilmiştir:

“Hacer-i Ahmer: Mihekki beyâz olursa götürenün cümle umûri âsân olup eger aşfer veyâ muğâyir çıkarsa kolına bağlayana hâlâyık maḥabbet ide. Ve yeşil çıkarsa götüren kimesne harb ve silâhdan kırtıla ve kara çıkanı götürenün kendü nefesine sözi muḥarrer ola.” (TBMM, vr. 91a; Berlin, vr. 50b)

Hacer-i Ahmer: Mihenk taşına sürüldüğünde beyaz renk olursa üstünde bulunduranın bütün işleri kolay olup sarımsı ya da zıt bir renk çıkarsa koluna bağlayan kimseye insanlar sevgi gösterir. Yeşil renk olursa savaşmaktan ve savunmadan kurtulur ve siyah olursa üstünde taşıyanın kendi nefesine sözü geçer.

3. Hacer-i Âsmâncûnî

Hacer-i âsmâncûnî, gök renginde olan yakut taşı sınıfından bir taştır (Argunşah, 1990, s. 3). Ayrıca gök mavisi ya da Nil'in rengi gibi mavi olan ve törpülendiğinde dönüştüğü renge göre farklı yararları bulunan bir taş olarak da tanımlanır (Aksoy, 2016, s. 112). Taş ile bilgiler eserde şu şekilde verilmiştir:

“Hacer-i Âsmâncûnî: Vaqtâ ki mihekkinde aḳ çıkarsa şâhibinün hüznü ve ğamı olmayup kara çıkanı götürenün cemî'-i umûrında 'usreti olmaya. Eger şaru çıkarsa götüren şâlih ve hâlîm olup kuyuya veyâ bir nehre bıraksalar şuyı ḳalîl olup gitdükke munḳatı' ola. Eger kızıl çıkarsa götürenün işi kolay olup yeşil çıkarsa maşşûlinün mezâri' i bereketli ola. Hattâ taş üzre daḥı ekerse maşşûl vire. Eger müteğayir olursa maḥlûb ismiyle iktihâl ideler zarûri maḥabbet ide.” (TBMM, vr. 91a; Berlin, vr. 50b)

Hacer-i Âsmâncûnî: Mihenk taşına sürüldüğü zaman beyaz renk ortaya çıkarsa taş sahibinin üzüntü ve kederi olmaz. Siyah olursa üstünde taşıyan kimse işlerinde zorluk çekmez. Eğer sarı olursa iyi amel sahibi ve iyi huylu olur ve (bu taş) bir kuyuya ya da nehir içine atılsa suyu azalır zamanla kesilir. Eğer kızıl olursa sahibinin işi kolay olur, yeşil olursa mahsul ettiği tarlalar bereketli olur. Hatta taş üzerine bile ekse mahsul verir. Eğer taş değişik bir hâlde olursa arzu edilen kişinin ismiyle sürme çekseler (beğenilen kişi) mutlaka sevgi gösterir.

4. Hacer-i Ahdar

“Ahdar” kelimesi sözlükte “yeşil, yemyeşil” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2003, s. 15). *Kitâbü'l-Ahcâr'* da “yeşil taş” olarak adlandırılan bu taşın törpülendiğinde

ortaya çıkan renklerine göre sağladığı değişik yararlarından söz edilir (Aksoy, 2016, s. 113). Eserde taşın faydalarından şu şekilde söz edilmiştir:

“Hacer-i Ahđar: Mihekki aç olursa bir hırkaya şarılıp mezâri‘de defn olınsa maşşulâti vâsi‘ olup şaru çıkan her neye devâ idüp içseler nâfi‘ ola. Eger müteğayyir bulınsa şâhibinüñ eli mübârek olup ‘ilâc itdüğü haste ifâkat ve şihhat bula.” (TBMM, vr. 91a-91b; Berlin, vr. 50b)

Hacer-i Ahdar: Mihenk taşına sürüldüğünde beyaz olursa bir hırkaya sarılıp tarlaya gömülse mahsuller bol olur; sarı olursa her ne dert için içseler faydalı olur. Eğer taş değişmiş bir hâlde bulunursa sahibinin eli uğurlu olup ilâc hazırladığı hasta sıhhat ve sağlık bulur.

5. Hacer-i Esved

“Siyah taş” anlamına gelen “hacer-i esved” siyaha yakın koyu kırmızı rengi taşıması yönüyle bu ad ile adlandırılan ve törpülendiğinde oluşan renklerine göre farklı faydalar sağlayan bir taştır (Salim, 1996, s. 433; Aksoy, 2016, s. 111). Eserde de hacer-i esvedin farklı renklerine göre taşıdığı faydalarına değinilmiştir:

“Hacer-i Esved: Mihekki şaru ise götürenüñ ehl-i beyti âfâtdan sâlim ola. Kara olursa hâceti revâ ola ve yeşil ise hâmile hevâmm ve en‘âm şerrinden berî ola.” (TBMM, vr. 91b; Berlin, vr. 50b)

Hacer-i Esved: Mihenk taşına sürüldüğünde sarı olursa üzerinde taşıyanın ev halkı belalara karşı korunmuş olur. Siyah olursa isteklerine layık ve yeşil ise üzerinde taşıyan böcek ve hayvan kötülüğünden uzak olur.

6. Hacer-i Ağber

“Ağber” kelimesi sözlükte “çok tozlu” anlamını taşımaktadır (Devellioğlu, 2003, s. 12). Buradan hareketle “hacer-i ağber”in “toz renginde ya da gri renkte bir taş” olduğu söylenebilir. Nitekim *Kitâbü'l-Ahcâr*‘da da “gri taş” olarak tanımlanan bu taşın farklı renk aldığında değişen faydalarına değinilir (Aksoy, 2016, s. 112). Eserde taşın özellikleri hakkında şu bilgiler verilmiştir:

“Hacer-i Ağber: Mihekki kara çıkırsa iktihâl iden ‘avret erine şirîn görine ve şaru çıkırsa hâmile memdüh-i hâlâyık olup kızıl çıkıñuñ şâhibi nereye teveccüh iderse cihet-i ma‘âşiyyeti müheyyâ ola. Eger âsmâncünî çıkırsa hâkim ve ‘âkil ola eger nefsinde câhil ise de.” (TBMM, vr. 91b; Berlin, vr. 50b)

Hacer-i Ağber: Mihenk taşına sürüldüğünde siyah olursa (bu taş) sürme yapan kadın eşine güzel görünür ve (kazındığında) sarı olursa üzerinde taşıyan (kimse) halkın övdüğü kişi olup kızıl renkte olursa bu taşa sahip olanın rızkı hazır olur. Eğer gök renginde olursa bu taşın sahibi özünde cahil olsa da hikmet sahibi ve akıllı olur.

7. Hacer-i Asfer

“Asfer” kelimesi sözlükte “sarı, zerd” anlamına gelmektedir (Şemseddin Sami, 2017, s. 102). *Kitâbü'l-Ahcâr*‘da “sarı taş” olarak adlandırılan bu taşın değişen renklerine göre oluşan yararlarından söz edilir (Aksoy, 2016, s. 111-112). Eserde taşın farklı renklerine göre sağladığı yararları anlatılmıştır:

“Hacer-i Aşfer: Mihekki beyâz olursa ‘inde’n-nâs ve beyne’l-havâşş şâhibinüñ murâdi hâşıl olup kızıl olanlarıñ hâmile her cevâba kâdir ola. Eğer kara çıkırsa götüren kimesne

maṭlûbı ismin yâd eylese taş kendüde olduğça meyyâl ve maḥabbet itdüre.” (TBMM, vr. 91b; Berlin, vr. 50b)

Hacer-i Asfer: Mihenk taşına sürüldüğünde beyaz olursa insanlar içinde ve halkın seçkinleri arasında dileği gerçekleşir, kızıl olursa üzerinde taşıyan kimse her soruya cevap verir. Eğer siyah olursa yanında bulunduran kişi arzu ettiği kimsenin adını ansa, taş kendi üzerinde olduğça, adı anılan kimse bağıllık gösterir.

8. Hacer-i Kamer

“Kamer” kelimesinin sözlük anlamı “ay”dır (Şemseddin Sami, 2017, s. 839). Hacer-i Kamer de ay taşı veya ay köpüğü olarak bilinen şeffaf ve beyaz bir taş olarak tanımlanır (Demir, 2011, s. 557). Bu taş eserde, ünlü botanik âlimi olarak bilinen İbnü'l-Avvâm'ın kaleme aldığı *Kitâbü'l-Filâha* adlı eserinden alınan bilgilerle anlatılmıştır (İzgi, 1999, s. 524):

“Hacer-i Kamer: Kitâbü'l-Filâha şâhibi eydür: Halkasından mîve-dâr şâhsâra aṣşalar âfâtdan kırtılıp yimişi bi-şümâr ola.” (TBMM, vr. 91b; Berlin, vr. 50b)

Hacer-i Kamer: Kitâbü'l-Filâha sahibi söyler ki bu taşı halka şeklinde meyvesi olan ağaca assalar afetlerden kurtulur, meyvesi çok bol olur.

9. Hacer-i Hâmî

Hint vilayetlerinde bulunan kızıl bir taştır (Ak, 2007, s. 483). Eserde de taşın nerede bulunduğu ve bazı özelliklerinin bilgisi verilmiştir:

“Hacer-i Hâmî: Akşâ-yı Hind'de bulunur. Gâyet kızıl taştır. Üzerinde bir siyâh nokta[lar] vardır. Anı izâle idicek hâcer mükerrrem olup iksîr te-şîrin virür. Hâmîli fâlice nâfi' imiş.” (TBMM, vr. 91b; Berlin, vr. 50b)

Hacer-i Hâmî: Hint'in uzak bölgelerinde bulunan bir taştır. Oldukça kızıl bir taştır. Üzerinde siyah noktaları mevcuttur. Nokta yok olduğunda taş yüce olup iksir etkisi gösterir. Üzerinde taşıyan felçlilere faydalıdır.

10. Hacer-i Sâmur

Mağrip dağlarında yer alan bir taştır (Ak, 2007, s. 483). Eserde de adını Mağrip'te bir dağdan aldığı belirtilen bu taş Hazret-i Süleyman ile ilgili bir rivayetle anlatılır. Özellikle taşın diğer bütün taşları kesebilme gücüne sahip olduğu vurgulanmıştır:

“Hacer-i Sâmur: Sâyir aḥcâr anuñla kat' olur. Hazret-i Süleymân ['aleyhi's- selam] Beytü'l-Mağdis'i binâ iderken cinnler seng-i hücrevîleri demür âlâtıyla keserlerdi. Hâlâyık cem' olup taşların şadâ ve âvâzesinden zehreler çâk ve niçe kimesne helâk oldı diyü Süleymân'a şikâyet itdiler. Süleymân daḥı kavm-i cänni cem' idüp bir âsân vechle kesmege imkân yok mudur didükde biri eyitdi: Bir taş var lâkin nirde olduğın bilmen murâd olursa 'uḳâb yumurdasın getürsünler bulunmasına bir çâre idem didi. İçlerinden biri fi'l-hâl yumurda[y]ı ihzâr eyler. Bu da yumurda[y]ı bir şîşeye ḳodı ve yuvasına bırağup muntazır oldı. Bir zamândan şoñra 'uḳâb âşiyânına geldi. Yumurdasın görüp çıkaramadukda hemân ol ân tayy-ı mekân idüp bir taş getürür şîşeye degdüdüğü gibi pârelenüp yumurdasın ḥalâş eyledi diyü gelüp Süleymân 'aleyhi's-selâma ḥaber virdükde 'uḳâbı çağırdup ḳandan aldüğün sorar. Ol daḥı akşâ-yı Mağrib'de Cebel-i Sâmur dirler bir dağdan getürdüm diyü cevâb idicek andan şoñra keserüz diyü ve cinnî gönderilüp kifâyet miḳdârı getürürler. Andan âsân vechle ol taşları pârelerler ve yirine Beytü'l-Mağdis'i ve Mescid-i Akşâ'yı binâ iderler.” (TBMM, vr. 91b-92a; Berlin, vr. 50b)

Hacer-i Sâmûr: Diğer taşlar bu taş ile kesilir. Hazret-i Süleyman Beytü'l-Makdis'i inşa ederken cin tayfası ufak oyukları olan taşları demir aletlerle keserlerdi. Halk toplanıp bu taşların ses ve sedasından çok korkarak birçok kimse yok oldu diye Hazret-i Süleyman'a şikâyet ederler. Hazret-i Süleyman cin kavmine kolay bir yolla bu taşları kesmenin yolunun olup olmadığını sordu. İçlerinden birisi bir taşın olduğunu ama nerede olduğunu bilmediğini, arzu edilirse tavşancıl kuşu yumurtası getirildiğinde bulunmasına yol bulacağını söyledi. İçlerinden birisi hemen yumurtayı ortaya çıkarır. O da yumurtayı bir şişeye koydu ve kuşun yuvasına bırakıp bekledi. Biraz zaman sonra tavşancıl kuşu yuvasına geldi. Yumurtasını görüp çıkaramadığından hemen yuvasından ayrılıp bir taş getirir ve kuş taşı şişeye deşirdiği gibi şişeyi parçalar yumurtasını kurtarır diye Hazret-i Süleyman'a gelip haber verildiğinde tavşancıl kuşunu çağırır ve (o taşı) nereden aldığını sorar. O da Aksâ-yı Mağrib bölgesinde Sâmûr Dağı denilen bir dağdan getirdiğini söyler. Ondan sonra cin kavmi gönderilir ve ihtiyaç kadarını getirirler. Onunla kolay yolla o taşları parçalarlar ve Beytü'l-Makdis'i ve Mescid-i Aksâ-yı inşa ederler.

11. Hacerü'l-Bâh

"Bâh" kelimesi sözlükte "şehvet" anlamını taşımaktadır (Şemseddin Sami, 2017, s. 218). Hacerü'l-bâhın da üzerinde taşıyan kişide cinsel arzu uyandıran ve kırıldığında içerisinden akrep çıkabilen bir taş olduğu söylenir (Ak, 2007, s. 483; Demir, 2011, s. 556). Buradan hareketle taş, bir "şehvet taşı" olarak tanımlanabilir. Eserde taşa dair bilgiler şu şekilde anlatılmıştır:

"Hacerü'l-Bâh: Eger er ve 'avret götürende be-gâyet kuvvet-i şehvet olup ve dil altında tutşalar şuşuzluğu gidere. Ve bir âdem dört arpa ağırın içşe tamâm ishâl ide. Ba'z-ı Efrenc vilâyetinde bulunmuş diyü rivâyet iderler." (TBMM, vr. 92a; Berlin, vr. 50b)

Hacerü'l-Bâh: Eğer erkek ve kadın üzerinde taşırta oldukça şehveti güçlü olur ve dilin altında tutarlarsa şuşuzlukları gider. Bir insan dört arpa ağırlığında olanını içşe ishal olur. Efrenc illerinde olduğu rivayet edilir.

12. Hacerü'l-Huttâf

"Huttâf" kelimesinin sözlük anlamı "kırlangıç" adı verilen kuştur (Devellioğlu, 2003, s. 387). Hacerü'l-huttâfın kırlangıç yavrusunun ilk yumurtasından çıkan bir taş olduğu bilinir (Demir, 2011, s. 557). Nitekim bu taş, bir "kırlangıç taşı" olarak adlandırılabilir. Eserde taşın bulunduğu yerden ve faydalarından söz edilmiştir:

"Hacerü'l-Huttâf: Kırlangıç yuvasında iki taş bulunur. Biri ak ve biri kızıl akın maşrû'a taşup hâlâş bula ve kızılın şâhib-i feza' götürse emîn ola." (TBMM, vr. 92a; Berlin, vr. 50b)

Hacerü'l-Huttâf: Kırlangıç yuvasında iki taş bulunur. Biri beyaz, biri kızıldır. Beyaz olanı sara hastalığına yakalanmış olana takılsa ve kızıl olanı korkudan inleyen taşışa güvende olur.

13. Hacerü'n-Nevm

"Nevm" kelimesi "uyku, rüya" anlamındadır (Şemseddin Sami, 2017, s. 1142). Dolayısıyla hacerü'n-nevm, "uyku taşı" olarak tanımlanabilir. Eserde taşın iki özelliğinden bahsedilmiştir:

“Hacerü’n-Nevm: Götürene muhkem uyku galebe idüp uyuyanın başı altından kosalar tâ almayınca uyanmaya ve gövdesi kızarana sürseler fâyide ide.” (TBMM, vr. 92a; Berlin, vr. 50b)

Hacerü’n-Nevm: Üzerinde taşıyana iyice uyku bastırıp uyuyanın başı altına koysalar oradan alana kadar uyanmaz ve vücudu kızarana sürülse fayda sağlar.

14. Hacerü’r-Rehâ

“Rehâ” kelimesi “değirmen” anlamına gelir (Mütercim Âsım Efendi, 2013, s. 4756). Hacerü’r-rehâ da “değirmen taşı” olarak bilinir (Demir, 2011, s. 558). Eserde taşın bir faydasına yer verilmiştir:

“Hacerü’r-Rehâ: Degirmenüñ alt taşından bir pâre alup oğlan düşüren ‘avrete virseler ayruğ düşürmeye.” (TBMM, vr. 92a; Berlin, vr. 50b)

Hacerü’r-Rehâ: Değirmen taşının alt kısmından bir parça alınıp oğlan düşürmüş olan kadına verilse artık düşürmez.

15. Hacer-i Ermeyûn

Rûm vilayetlerinde daha fazla bulunan beyaz ve üzeri mavi çizgili bir taştır (Ak, 2007: 483). Eserde sadece taşın fiziki bir özelliği ve bazı yararları anlatılmıştır:

“Hacer-i Ermeyûn: Bir cins taşdur ki biñ pâre olsa her pâresi muhammes olup götüren kimesne halk içre mehâbet tahşîl idüp iktihâl iden min-ba‘d remed olmaya.” (TBMM, vr. 92a; Berlin, vr. 50b)

Hacer-i Ermeyûn: Bin parça olsa (dahi) her parçası beş kenarlı olan bir çeşit taştır. Üzerinde taşıyan kimse halk içinde saygı görür, sürme hâlinde kullanan bundan böyle göz ağrısı çekmez.

16. Hacerü’l-Ukâb

“Ukâb” kelimesi sözlükte “karakuş, kartal, tavşancıl kuşu” anlamlarına gelir (Devellioğlu, 2003, s. 1118). Hacerü’l-ukâb da kartal yavrusunun yuvasında bulunan ve doğumu kolaylaştıran bir taş olarak tanınır (Aksoy, 2016, s. 145). Eserde taşın bulunduğu yer, şekli, diğer özellikleri ve faydaları anlatılmıştır:

“Hacerü’l-Ukâb: [Ukâb] âşiyânında bulunur. Hurmâ çekirdeğine beñzer. İçinden bir şadâ işidilür. Ammâ urılsa içi boşdur. Vilâdeti müte‘assir olan ‘avret götürse fi’l-ğâl vaz‘-ı haml ide. Ve dili altında götüren mağbûlü’l-kavl ve dil-pesend ola.” (TBMM, vr. 92a; Berlin, vr. 50b)

Hacerü’l-Ukâb: (Kartal) yuvasında bulunur. Hurma çekirdeğine benzer. İçinden bir ses işitilir; ama vurulsa içi boşdur. Doğumu zor olan kadın üzerinde taşıya o anda doğum yapar ve dili altında taşıyan sözü beğenilen ve hoş giden olur.

17. Hacer-i Tedmûr

Beyaz mermere benzeyen zehirli bir taştır (Ak, 2007, s. 1210). Eserde taşın bulunduğu bölge ve zararı şu şekilde açıklanmıştır:

“Hacer-i Tedmûr: Bilâd-ı Mağrib’de bulunur. İnsâna konılsa hemân kanı muncemid olup helâk olur.” (TBMM, vr. 92b; Berlin, vr. 50b)

Hacer-i Tedmûr: Mağrip beldelerinde bulunur. İnsan üzerine konulsa o an kanı donar ve ölür.

18. Hacerü'l-Fâr

“Fâr” kelimesi “sıçan, fare” anlamında olduğundan “hacerü'l-fâr”, “fare taşı” anlamındadır (Şemseddin Sami, 2017, s. 759). Şekil olarak da fareye benzeyen ve üzerine fareleri toplaması ile bilinen bir taştır (Ak, 2007, s. 483). Eserde ise taşın bulunduğu yere ve özelliğine değinilmiştir:

“Hacerü'l-Fâr: Diyâr-ı Mağrib'de olur. Bir eve koşalar etrâfında olan cemî'-i sıçanlar üzerine cem' olup üşerler. Hattâ ahâlîsi kedileri olmamağın elleriyle tutup kırarlar.” (TBMM, vr. 92b; Berlin, vr. 50b)

Hacerü'l-Fâr: Mağrip memleketlerinde bulunur. Bir ev içine konulsa bütün fareler üzerine toplanıp yığılırlar. Hatta kedileri olmayan ev halkı elleri ile bile tutup öldürürler.

19. Hacerü'l-Kay'

“Kay'” kelimesi sözlükte “kusma, gasyân, istifrâğ” manasındadır (Sami, 2017: 868). Yani “hacerü'l-kay'” “kusma taşı”dır. Ayrıca Mısır'da bulunan bu taşı eline alan kişiyi elinden bırakana kadar kusturabilir (Ak, 2007, s. 484). Eserde de taşın bulunduğu yer ve zararından söz edilmiştir:

“Hacerü'l-Kay': Memâlik-i Mısır'da [olur]. Bir âdem eline alsa hemân kuşmağdan helâk olurmuş.” (TBMM, vr. 92b; Berlin, vr. 50b)

Hacerü'l-Kay': Mısır memleketlerinde olur. Bir insan eline alsa o an kusmaktan ölür.

20. Hacerü'l-Matar

Yağmur taşıdır (Demir, 2011, s. 164). Türkistan'da bulunan bu taşın bir kaba konulup çalkalandığında yaz mevsimde yağmur, kış mevsiminde kar yağdırma gücüne sahip olduğu bilinir (Murad, 2019, s. 54). Eserde taşın bulunduğu yer anlatıldıktan sonra taşın özelliği Kazvinî'den alınan bilgilerle aktarılmıştır:

“Hacerü'l-Matar: Diyâr-ı Etrâk'de bulunur. Kazvîni hikâyet ider. Kaçan ki şuya birağalar hemân şu bulutlanup yağmurlar yağar.” (TBMM, vr. 92b; Berlin, vr. 50b)

Hacerü'l-Matar: Türk memleketlerinde bulunur. Kazvîni anlatır: Suyu bırakıldığı zaman su bulutları oluşup yağmur yağar.

21. Hacer-i Nâr

Çakmak taşıdır (Demir, 2011, s. 162). Eserde taşa verilen diğer adlar ve taşın faydaları şu şekilde açıklanmıştır:

“Hacer-i Nâr: Çakmak taşı ve od taşı da derler. Ağı ve kızılı ve karası olur. Hîni vilâdetde 'usret çeken 'avret uyluğına bağlasa âsân vaz' ide ve saħk idüp ħanâzîre ve aña beñzer çibanlara ekli nef' eyleye.” (TBMM, vr. 92b; Berlin, vr. 51a)

Hacer-i Nâr: Çakmak ya da od taşı da derler. Beyazı, kızılı ve siyahı olur. Doğum zamanı zorluk çeken kadının uyluk kemiğine bağlasalar kolaylıkla doğum yapar ve ezilip sıracı hastalığı ve ona benzeyen çibanları olanların yemesi faydalıdır.

22. Hacerü'l-Hût

“Hût” kelimesi “büyük balık, balık burcu” anlamlarına gelir. Hacerü'l-hût, balığın beyninde bulunan bir taştır (Demir, 2011, s. 163). Eserde taşın bulunduğu yer, diğer özellikleri ve bir faydası aktarılmıştır:

“Hacerü'l-Hût: Balık mağzında bulunan akça ve katıca taşdır. Ezüp içmesi seng-i meşâne[y]ji ve bögrek taşların tağıdır.” (TBMM, vr. 92b; Berlin, vr. 51a)

Hacerü'l-Hût: Balık beyninde bulunan beyaz ve sert bir taştır. Ezilip içilmesi mesane ve böbrek taşlarını dağıtır.

23. Hacerü'l-Arâbî

Fil taşdır (Demir, 2011, s. 555). Eserde taşın Türkçe adı, hangi taşa benzediği ve yararı anlatılmıştır:

“Hacerü'l-Arâbî: Arab taşı dirler. Feylekûsa beñzer. Yumuşak idüp kan sızan yire ekseler nef in göreler.” (TBMM, vr. 92b; Berlin, vr. 51a)

Hacerü'l-Arâbî: Arap taşı derler. Feylekûsa benzer. Yumuşak hâle getirip kan sızan yere serpiştirseler faydasını görürler.

24. Hacer-i Kirâtîr

Denizden çıkarılan yuvarlak bir taştır (Ak, 2007, s. 487). Eserde hangi taşın bir sınıfı olduğuna, nerede bulunduğu ve faydalarına değinilmiştir:

“Hacer-i KİRÂTİR: Hacerü'l-Yehûd'un bir sınıfıdır. Mısır'da olur. Anuñla bez ağardurlar. Şuyıyla içilmesi kan tükürmege ve ekli ishâle ve karın ağrısına eyüdü ve birkaç kez harîrden geçirüp göze sürülmesi cilâ virür.” (TBMM, vr. 92b; Berlin, vr. 51a)

Hacer-i Kirâtîr: Hacerü'l-Yehûd'un bir sınıfıdır. Mısır'da olur. Onunla bez ağartırlar. Su ile içilmesi kan tükürme ve yenilmesi ishal ve karın ağrısına iyidir ve birkaç kez ipek süzgeçten geçirdikten sonra göze sürülmesi parlaklık verir.

25. Hacerü's-Seher

“Seher” kelimesi “tan yeri ağarmadan biraz önceki vakit, sabah erkenden” anlamlarını taşımaktadır (Devellioğlu, 2003, s. 930). Taşın özelliklerinden dolayı taşa “seher taşı” denilmiş olabilir:

“Hacerü's-Seher: Ciger renginde sevâda mâyil ak taşdır. Şâhibi gice ve gündüz uyumaz. Ve müte'ellim ve zebûn dağı olmaz.” (TBMM, vr. 92b-93a; Berlin, vr. 51a)

Hacerü's-Seher: Ciğer renginde siyaha yakın taştır. Bu taşın sahibi gece ve gündüz uyumaz ve bundan kederli ve güçsüz olmaz.

26. Hacer-i Feylekûs

Kitâbü'l-Ahcâr'da “feylekûs” kelimesi “birden çok renkle renklenmiş” olarak tanımlanır. Bu taşın gece ışıldayan ve gün boyu renkleri değişen bir taş olduğu söylenir (Aksoy, 2016, s. 145). Eserde taş hakkında verilen bilgiler *Kitâbü'l-Ahcâr*'daki açıklamalar ile benzerlik taşımaktadır:

“Hacer-i Feylekûs: Envâc -ı levnle mülevven olup gice âyine gibidür. Olduğı yirde vuhûş ve hevâmm ve cinn ve şeytân qarâr itmeyüp sihr kâr itmez.” (TBMM, vr. 93a; Berlin, vr. 51a)

Hacer-i Feylekûs: Çeşitli renklerle boyalı olup gece ayna gibidir. Olduğu yerde vahşi hayvan, haşerât, cin ve şeytan duramaz ve sihir de etki etmez.

27. Hacer-i Mâhânî

Hindistan'da bulunan rengi beyaz ve sarıya yakın bir taştır (Ak, 2007, s. 1219). Eserde taşın fiziki özellikleri ve yararı açıklanmıştır:

“Hacer-i Mâhânî: Horāsân'da akça ve sarıca taşlardır. Hâtemin idinen ceza' u feza' dan ve elem u ğamdan hâlâş olur.” (TBMM, vr. 93a; Berlin, vr. 51a)

Hacer-i Mâhânî: Horasan'da akça ve sarıca taşlardır. Yüzük taşı olarak kullanan korkudan dolayı inleyip sızlanma ile hüznün ve kederden kurtulur.

28. Hacer-i Murâd

“Murâd” kelimesi “istek, maksat, merâm” gibi anlamlara gelmektedir (Şemseddin Sami, 2017, s. 1018). Bu manalarından hareketle bir “istek taşı” olduğu söylenilebilir. Taşın bulunduğu bölgeye göre değişen özelliklerine ve ilginç bir faydasına yer verilmiştir:

“Hacer-i Murâd: Cenûb cānibinde hâbbe gibi taşlardır. Mekânında olduğunda Şems, semt-i cenûbide ise tabî' atı hârr ve yâbisdür ve rengi kızıl olur. Ve eger şimâlde ise bârid ve yâbis olup levni yeşil olur, götüren kimesneye mülük-i cān bende-i fermān olup maşşüdını hâşıl ve murâdına vâşıl ideler.” (TBMM, vr. 93a; Berlin, vr. 51a)

Hacer-i Murâd: Güney taraflarında (bulunan) buğday tanesi gibi taşlardır. Güneş güney tarafta ise özelliği sıcak ve kurudur ve rengi kızıl olur. Ve eğer kuzeyde ise soğuk ve kuru olup rengi yeşil olur. Üzerinde taşıyan kimseye cin padişahları emir kulu olup istediğini gerçekleştirip arzusuna ulaştırırlar.

29. Hacerü's-Semm

“Semm” kelimesi “zehir, ağu” demektir (Şemseddin Sami, 2017, s. 1018). Dolayısıyla hacrû's-semm için “zehir taşı” denilebilir. Taşın özellikleri bir hikâye etrafında anlatılmıştır:

“Hacerü's-Semm: Hikâyet olunur ki hulefâdan birine aşhâbı Yahyâ [bin] Bermekî'yi yâd idüp âbâ vü ecdâd-ı kadîmi 'azîmü's-şân pâdişâhlara vezîr ve müşîr olagelmışdür. 'Âķil u fâzıl olup umûr-ı saltanat ve nezâret-i memleket ihtimâmında bî-nazîrdür. Eger Hâlîfe'ye vezîr olsa şevket ve saltanat daķı ziyâde rif' at bulurdı diyü ta'rif ve tavşîf itdüklerinde Hâlîfe daķı vâfir tuhfe vü hedâyâ irsâl idüp da'vet ider. Mezkûr Yahyâ, dîvân-ı sulţāna geldükde hemân hâlîfe ziyâde bî-huzûr olup meclisden redd ider. Ehl-i meclis bu hâlî bilmeyüp nüdemâdan biri hâlîfeye niye bî-huzûr oldıñuz diyü su'âl itdükde, ol daķı eger müsâfir olmayaydı katl iderdüm. Zîrâ benüm huzûruma zehr ile geldi didi. Yahyâ'dan istifsâr eyledüklerinde benüm ecdâdumuñ ekşerîsi mülük-i kadîme māl ü menâllerine öcinden tama' idüp veyâ bir hâlinden rencide olmağ ile helâk itmegin, baña anlardan vaşıyyet ve naşîhatdur ki hıdmet-i pâdişâha varan kimesne yanında zehr götürsün diyü ol ecilden hâtemüm mesmümdür didi. Hâlîfeye bu hâlî 'arz eyledüklerinde Yahyâ'ya taħşîn ve âferînler idüp umûruñ nihâyetin ve her işinüñ 'âķıbetin fikr itdüğünden ötüri vezîr-i havâşş ve ser defter-dâr-ı havâşş idinür. Soñra vezîr-i merķüm, hâlîfe bende zehr olduğın neden ma'lûm idindi diyü sorılduğda pâdişâh daķı boncuğ gibi bir taş çıkarup buña Hacerü's-Semm dirler. Zehr olduğda hareket ider, sen geldüğünde elimden yire şıçradı andan bilmişdüm dedi.” (TBMM, vr. 93a-93b; Berlin, vr. 51a-51b)

Hacerü's-Semm: Hikâye olunur ki halifelerden birine ashâbı Yahyâ bin Bermekî'yi anar. Eski ataları yüce şanlı padişahlara vezir olmuştur. Akıllı ve faziletli olup saltanat işlerinde ve memleket denetiminde özenli ve eşsizdir. Eğer halifeye vezir olsa şevket ve saltanatı daha fazla yükselirdi diye târif ve tasvif ettiklerinde halife daha çok hediye yollayıp davet eder. Sözü edilen Yahyâ sultan meclisine geldiği zaman o anda halife huzursuz olur, onu meclisten kovar. Meclis halkı bu durumu anlayamayıp halifeye neden huzursuz olduğunu sorar. O da eğer misafir olmasa idi onu öldürürdüm; çünkü benim huzuruma zehir ile geldi der. Yahyâ'ya sorduklarında benim atalarımın çoğu eski padişahların servetlerine aç gözlülük ederek veya bir davranıştan dolayı onları inciterek helâk olunacaksa bana onlardan vasiyet ve nasihattir ki padişah hizmetine giden kişi yanında zehir taşınsın o yüzden yüzüğüm zehirlidir der. Halifeye bu durum anlatıldığında Yahyâ'ya övgü ve takdir eder. İşlerin sonu ve de her işin sonunu düşündüğünden dolayı baş vezir ve defterdar edinir. Sonra zikrolunan vezir halife bende zehir olduğunu nereden bildi diye sorduğunda padişah da boncuk gibi bir taş çıkarır buna Hacerü's-semm derler zehir olduğu zaman hareket eder, senin geldiğinde elimden sıçradı oradan anladım der.

30. Hacerü'l-Hayye

Hacerü'l-hayye, yılanların ensesinde bulunan ve zehirli hayvan sokmalarında zehrin etkisini yok edici bir özellik taşıyan taştır (Murad, 2019, s. 55). Eserde taşın panzehir etkisi dışındaki faydaları da aktarılmıştır:

“Hacerü'l-Hayye: Funduk kadar yılan başında olur. Efâ'î şokmuş ve mesmûm olmuş âdem götürse nef in göre ve kan gitmeği ve 'usr-i bevli içmek ile def' ider ve zihni ziyâde ve tab'ı küşâde kılar.” (TBMM, vr. 93b; Berlin, vr. 51b)

Hacerü'l-Hayye: Fındık kadardır ve yılanın başında olur. Yılan sokmuş ve zehirlenmiş insan taşısa faydasını görür ve kan gitmesini ve idrar zorluğunu içmek ile yok eder. Zihni artırır ve gönlü ferah kılar.

31. Hacer-i Sebec

“Sebec” kelimesi “kara boncuk” anlamını taşır (Vankulu Mehmed Efendi, 2015, s. 365). Hacer-i sebec, “kara taş” anlamına gelir; siyah, parlak, hafif ve yumuşak bir taş olarak bilinir (Özcan, 2020, s. 255). Eserde taşın bulunduğu yer, fiziki özellikleri ve yararları hakkında bilgi verilmiştir:

“Hacer-i Sebec: Hind'de olur. Kapkara ve yumuşak bir taşdur. Zâ' f-ı başarı olan muttaşıl aña baksa ve iktihâl itse göze cilâ ve rüşenâ virür ve başında götürülmesi şudâ'ı mâni' itdürür, kuru gözi dâfi' olur.” (TBMM, vr. 93b; Berlin, vr. 51b)

Hacer-i Sebec: Hind ülkesinde olur. Kapkara ve yumuşak bir taştır. Uzağı göremeyen sürekli ona baksa ve sürme yapsa göze parlaklık verir. Başta taşınması baş ağrısını engeller, kuru göze faydalıdır.

32. Hacer-i Sünbâzec

Zunpara (zımpara) denilen bu taş Çin adalarında bulunur. Kılıçların, usturanın pasını gidermeye ve dişlere parlaklık vermeye yarar (Mütercim Âsım Efendi, 2013, s. 996). Taşın özellikleri benzer şekilde açıklanır:

“Hacer-i Sünbâzec: Bilâd-ı Çîn'de bulunur. Esnâna cilâ virüp göz karañusın giderür.” (TBMM, vr. 93b; Berlin, vr. 51b)

Hacer-i Sünbâzec: Çin'de bulunur. Dişlere parlaklık verip gözdeki karacayı giderir.

33. Hacer-i Cez

Yemenî boncuk adı verilen, siyah ve beyaz renklere sahip bir taştır (Mütercim Âsım Efendi, 2013, s. 1321). Hacer-i cez eserde benzer bilgilerle birlikte taşın fayda ve zararları da verilerek açıklanmıştır:

“Hacer-i Cez': Levn-i muhtelifdür. Bilâd-ı Çîn ve Arz-ı Yemen'de bulunur. Şâhibinüñ hemm u gamı ziyâde ve meşakkat ve elemi âmâde olup hâceti revâ olmaya. Ve oğlancuk götürse ceza' ü feza' dan hâlî olmayup muttasıl ağlar ve göz yaşı seyyâl olur. Ve meshûkın içenüñ lisânı şakîl ve râhat-i nevmi qalîl olup ehl-i şuhbet arasında olsa huşûmet ve 'adâvet hâşıl ola. Fe-emmâ vilâdeti âsân ider bi-'inâyeti'llâh.” (TBMM, vr. 93b-94a; Berlin, vr. 51b)

Hacer-i Cez: Çeşitli renklidir. Çin ve Yemen memleketinde bulunur. Sahibinin keder ve gamı çok ve sıkıntı ve elemi devamlı olup isteğine layık olmaz. Oğlancık üzerinde taşına korkudan dolayı inleyip sızlanmadan uzak olmayıp sürekli ağlar ve daima gözyaşı döker. Dövülmüşünü içenin dili ağır ve rahat uykusu az olup dostlar arasında olsa husumet ve düşmanlık meydana gelir. Ancak Allah'ın lütfu ile doğumu kolaylaştırır.

34. Hacerü'l-Bahr

“Bahr” kelimesinin “deniz, derya” anlamlarından hareketle bu taş bir çeşit “deniz taşı” olmalıdır (Şemseddin Sami, 2017, s. 221). Nitekim hacerü'l-bahrın deniz kenarında bulunan pembe veya siyah renkli ve suda batmayan bir taş olduğu söylenir (Demir, 2011, s. 555; Mahmut, 2007, s. 1211). Eserde taşın özellikleri ve yararı şu şekilde açıklanmıştır:

“Hacerü'l-Bahr: Bir kara ve hafîf taşdur. Çömleğe koysalar kaynamaz ve götüren kimesne ğark olmaz.” (TBMM, vr. 94a; Berlin, vr. 51b)

Hacerü'l-Bahr: Bir siyah ve hafif taştır. Çömleğe koysalar kaynamaz ve üzerinde taşıyan kimse boğulmaz.

35. Hacerü'd-Decâc

“Decâc” kelimesi “tavuk” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2003, s. 170). Hacerü'd-decâc ise tavuk kursağında bulunan bir taş olarak bilinir (Demir, 2011, s. 556). Eserde de taşın bulunduğu yer ve faydaları açıklanmıştır:

“Hacerü'd-Decâc: Tavuğun kursağında bulunur. Şehvet-i cimâ'a nâfi' ve şar'a ve sū'-i nazarı dâfi' dür.” (TBMM, vr. 94a; Berlin, vr. 51b)

Hacerü'd-Decâc: Tavuğun kursağında bulunur. Cinsî münasebet isteğine faydalıdır ve bayılma nöbetleri ve kötü bakışı defeder.

36. Hacerü's-Sanevber

“Sanevber” kelimesi “çam fıstığı ağacı, çam fıstığı kozalağı” anlamlarını taşımaktadır (Şemseddin Sami, 2017, s. 652). Taşa şekil benzerliğinden ya da renginden dolayı hacerü's-sanevber adı verildiği de düşünülen bu taş özellikle sarılık hastalığı tedavisinde kullanıldığı için “sarılık taşı” olarak bilinir (Demir, 2011, s. 558; Murad, 2019, s. 55). Eserde de taşın hangi hayvanın yuvasında bulunduğu ve nasıl elde edilebileceğine dair bilgiler açıklanmıştır:

“Hacerü’s-Şanevber: Kırlanğış yuvasında bulunur. Yeraķāna ziyāde fāyide ider. Ammā hilesi budur ki yavrusın za’ ferān ile boyadup andan yirine koyup muntazır olasin gelüp anları yeraķān olmuş şanup fi’l-hāl gidüp bir taş getürüp yuvasına қor gider.” (TBMM, vr. 94a; Berlin, vr. 51b)

Hacerü’s-Sanevber: Kırlanğış yuvasında bulunur. Sarılığa oldukça faydalıdır. Ama hilesi budur ki (kırlanğış) yavrusunu safran ile boyayıp yerine koyup bekleyesin, (kuş) gelip onları sarılık olmuş sanır; hemen gidip bir taş getirir yuvasına koyar gider.

37. Hacerü’t-Timsâh

Eserde timsah hayvanının başında bulunduğu söylenen bu taşın fiziki özelliği ile birlikte zararı da açıklanmıştır:

“Hacerü’t-Timsâh: Ba’zıların başında bulunur. Hareze gibidir. Götüren kimesne süst-endām olup kâhil olur.” (TBMM, vr. 94a; Berlin, vr. 51b)

Hacerü’t-Timsâh: Bazılarının başında bulunur. Boncuk gibidir. Üzerinde taşıyan kimse iktidarsız olup tembel olur.

38. Hacer-i Dîmâtî

Denizde bulunan siyah bir taştır (Ak, 2007, s. 1215). Taşın rengi ve özellikleri şu şekilde açıklanmıştır:

“Hacer-i Dîmâtî: İçi siyâhdur. Zîbak ile saħk idüp ateş içre ve erimiş gümüşe tarh itseler şu eyler.” (TBMM, vr. 94a; Berlin, vr. 51b)

Hacer-i Dîmâtî: İçi siyahtır. Cıva ile ezilip ateş içine ve erimiş gümüşe koysalar sıvı yapar.

39. Hacer-i Kirmânî

Siyah, ciğer veya dalak renklerinde olabilen bir taş olarak bilinir (Ak, 2007, s. 1222). Eserde de taşın rengine ve faydasına dair bilgiler verilmiştir:

“Hacer-i Kirmânî: Ciger renginde siyâha beñzer. Zeyt ile ve süd ile ezilüp içilse cüzāma ve hunāka eyüdür.” (TBMM, vr. 94a; Berlin, vr. 51b)

Hacer-i Kirmânî: Ciğer renginde olup siyaha benzer. Zeytin yağıyla ve süt ile ezilip içilse cüzzam ve boğaz şişine iyidir.

40. Hacer-i Efrencis

Zırnık madeninde bulunan ve kimyagerler taşı olarak adlandırılan bir taştır (Demir, 2011, s. 163; Ak, 2007, s. 1210). Eserde de taşın hangi madende bulunduğu ve rengine dair bilgiler verilmiştir:

“Hacer-i Efrencis: Me’âdin-i zirnîhde bulunur. Rengi beyāza mâyil olur.” (TBMM, vr. 94a; Berlin, vr. 51b)

Hacer-i Efrencis: Zırnık madeninde bulunur. Rengi beyaza yakındır.

41. Hacer-i Beht

Gümüş gibi beyaz renge ve insanı güldürme özelliğine sahip olan bu taş, insan mıknaşısı olarak adlandırılır (Demir, 2011, s. 164; Ak, 2007, s. 1226). Eserde taşın dair bilgiler ilim adamlarının sözleri ile aktarılmıştır:

“Hacer-i Beht: Hükemâ kavlince mıkñâtiş-i insândur. Beyâza mâyıldür. Şâhibinüñ daħk ve sürürü ve şafâ ve huzûrı ziyâde olup cemîc-i murâdın hâşıl ve mekâşıdı mütevâşıl olur.” (TBMM, vr. 94a; Berlin, vr. 51b)

Hacer-i Beht: İlim adamlarının sözüne göre, insan mıkñatısıdır. Sahibinin sevinci, neşesi, rahatı ve huzuru bol olup isteklerinin hepsi gerçekleşir, arzularına kavuşur.

42. Hacer-i Lâkıtı'z-Zeheb

Topraktaki altın tozunu toplayan ve altına nazaran biraz daha gri renge sahip olan bu taş “altın mıkñatısı” olarak bilinir (Aksoy, 2016, s. 81). Taş, eserde benzer bilgiler ile ele alınmıştır:

“Hacer-i Lâkıtı'z-Zeheb: Bir aşfer ve muğberr taşdur. Mıkñâtiş, bürâde-i hadîdi cezb ider gibi bu da toprağda bürâde-i zehebi idüp cemc ider.” (TBMM, vr. 94a; Berlin, vr. 51b)

Hacer-i Lâkıtı'z-Zeheb: Bir sarı ve tozlu taştır. Mıkñatısın demir talaşını çektiği gibi bu da topraktan altın talaşını toplar.

43. Hacer-i Lâkıtı'l-Fıdda

“Gümüş mıkñatısı” olarak tanımlanan beyaz renkli bir taştır. Beş arşın mesafeden gümüşü çekebilme özelliğine sahip olan bu taş, mıkñatis taşları arasındaki en güçlü taş olarak bilinir (Aksoy, 2016, s. 81). Eserde taşın şu şekilde söz edilmiştir:

“Hacer-i Lâkıtı'l-Fıdda: Kalaya beñzer aħ taşdur. Bir vuqıyyesi gümüşi beş altı zırâ yirden çeker. Hattâ miħli dahı olsa mismârından kaç ider. Mıkñâtiş aħcârımuñ bundan kavîsi olmaz.” (TBMM, vr. 94a; Berlin, vr. 52a)

Hacer-i Lâkıtı'l-Fıdda: Kalaya benzer beyaz taştır. Bir okkası gümüşü beş altı arşın yirden çeker. Hatta çivili dahi olsa çivisinden ayırır. Mıkñatis taşlarının bundan güçlüsü olmaz.

44. Hacer-i Lâkıtı'r-Rasas

Çirkin bir görünüşe, kötü kokuya ve cıvayı katılaştırabilme özelliğine sahip olan bu taş, “kurşun mıkñatısı” olarak tanınır (Aksoy, 2016, s. 82). Taş eserde şu şekilde açıklanmıştır:

“Hacer-i Lâkıtı'r-Rasas: Levni ve râyihası kabîhdür. Zibaķı aħd idüp mıtraķaya götürür.” (TBMM 94a/Berlin 52a)

“Hacer-i Lâkıtı'r-Rasas: Rengi ve kokusu çirkindir. Cıvayı düğümleyip sopa hâline getirir.

45. Hacer-i Lâkıtı'l-Hadîd

“Hadîd” kelimesinin sözlük anlamı “demir”dir (Mütercim Âsım Efendi, 2013, s. 1399). Nitekim hacer-i lâkıtı'l-hadîd, demiri çeken bir taş olarak bilinir. Sarımsak ve soğan suyunda bekletildiğinde demiri çekme özelliğini yitiren bu taş, demir tozu yutan bir insana içirildiğinde fayda sağlar (Aksoy, 2016, s. 80-81). Eserde taşın özellikleri ve faydaları benzer şekilde aktarılmıştır:

“Hacer-i Lâkıtı'l-Hadîd: Eyüsi siyâh olup humrete mâyil olandır. Sarmuşaķ râyihasıyla fi'l-i bâtil ammâ yine domatise veyâ sirkeye kıoyalar kuvveti hâşıl olur. Ve eger şâfi zeyte kıoyalar hadîd andan ba'id olmağa başlar. Demür bürâdesin içmiş âdeme süd ile içilmesi

nâfi^ç olup veca^ç -ı mefâşıl ve nikris olan götürse fâ^çidesin göre ve zihni kavî kıla ve hâmile götürse fi^çl-hâl vaz^ç eyleye.” (TBMM, vr. 94b; Berlin, vr. 52a)

Hacer-i Lâkıtı'l-Hadîd: İyisi siyah olup kızıla yakın olandır. Sarımsak kokusu ile özelliği gider, ama yine domates veya sirkeye koysalar kuvveti ortaya çıkar. Eğer saf yağa koysalar demir ondan uzaklaşmaya başlar. Demir talaşını içmiş insana süt ile içirilmesi faydalı olup eklem ağrılarına ve nikris hastalığı olan üzerinde taşısa faydasını görür ve zihni kuvvetli kılar ve hamile üzerinde taşısa hemen doğurur.

46. Hacer-i Lâkıtı'l-'Azm

Belh bölgesinde bulunan sarı renkli bu taşta “tırnak mıknaşısı” adı verilir (Aksoy, 2016, s. 83). Taş eserde benzer şekilde açıklanmıştır:

“Hacer-i Lâkıtı'l-'Azm: Rengi şarudur. Belh'de bulunur. Kemüğü cezb ider” (TBMM, vr. 94b; Berlin, vr. 52a)

Hacer-i Lâkıtı'l-'Azm: Rengi sarıdır. Belh'te bulunur. Kemiği çeker.

47. Hacer-i Lâkıtı's-Şa'r

“Şa'r” sözcüğü “kıl” anlamındadır (Şemseddin Sami, 2017, s. 608). Hacer-i Lâkıtı's-Şa'r da “saç mıknaşısı” olarak tanımlanan hafif bir taştır. Saçı ve kılı bulunduğu yerden güçlü bir şekilde çekebilen bu taş altın kokusu bulaştığında bu etkisini yitirir (Aksoy, 2016, s. 83). Eserde taşta dair verilen bilgiler yukarıdaki bilgilerle benzerlik göstermektedir:

“Hacer-i Lâkıtı's-Şa'r: Hafif ve yumuşaktır. Kılı eyle cezb ider ki hayvân üzerine sürseler nûre düzülmiş gibi kılın yolar. Erimiş altına râyihâsı veyâ kendü ulaşursa külliyyen fâşid idüp bir çamele sürilmez olur.” (TBMM, vr. 94b; Berlin, vr. 52a)

Hacer-i Lâkıtı's-Şa'r: Hafif ve yumuşaktır. Kılı öyle çeker ki hayvan üzerine sürseler hamâm otu sürülmüş gibi kılını yolar. Erimiş altın kokusu ya da altın ona dokunursa (altını) tamamen bozar ve bir işe yaramaz hâle getirir.

48. Hacer-i Lâkıtı's-Sûf

“Sûf” kelimesi “sof, yün, yamağı; yün sokuma” anlamlarını taşır (Devellioğlu, 2003, s. 961). Nitekim bu taş “yün çeken taş” olarak adlandırılır (Aksoy, 2016, s. 84). Yün mıknaşısı olarak tanımlanabilen bu taşın özellikleri eserde şu şekilde aktarılmıştır:

“Hacer-i Lâkıtı's-Sûf: Cismi hafif ve rengi yeşile mâyil bir tamarlı taştır. Ziyâde cezb itdüğinden şüfuñ içine şarmaşur. Zebed-i bahr ile kils bulunup zîbak ile munzamm olsa lañif çakd ider.” (TBMM, vr. 94b; Berlin, vr. 52a)

Hacer-i Lâkıtı's-Sûf: Cismi hafif ve rengi yeşile yakın damarlı bir taştır. Oldukça fazla çekimi olduğundan yünün içine sarılır. Zebed-i bahr (derya köpüğü taşı) ile kireç hâline getirilip cıva eklense (cıvayı) birbirine bağlar.

49. Hacer-i Müsehhilü'l-Vilâdet

“Müsehhil” kelimesinin “kolaylaştıran” ve “viladet” kelimesinin “doğurma, doğma” anlamlarından hareketle bu taşın doğumu kolaylaştıran bir taş olduğu söylenilebilir (Şemseddin Sami, 2017, s. 589; Devellioğlu, 2003, s. 1151). *Kitâbü'l-Ahcâr*'da bu taşın Hintliler tarafından doğumu kolaylaştıran bir taş olarak tanındığı ve hareket ettiğinde içinden bir ses çıktığı anlatılır (Aksoy, 2016, s. 88). Eserde taşın bulunduğu bölge ile ilgili bilgi ve özellikleri benzer bir biçimde açıklanmıştır:

“Hacer-i Müsehhilü'l-Vilâdet: Hind'de bulunur. Hareket itdürsen içinden bir şadâ peydâ olup cemî'-i hayvâna müsehhilü'l-vilâdet ider, huşuşan insâna.” (TBMM, vr. 94b; Berlin, vr. 52a)

Hacer-i Müsehhilü'l-Vilâdet: Hind'de bulunur. Hareket ettirilirse içinden bir ses çıkar; bütün hayvanlara kolay doğum yaptırır, özellikle insana.

50. Hacer-i Nûbî

Nûbe, *İslam Ansiklopedisi'*nde büyük bölümü Sudan'da, küçük bir bölümü Mısır'da kalan bölge olarak açıklanır (Bozkurt, 2007, s. 222). Hacer-i Nûbî, bu bölgeye ait bir taş olmalıdır. *Kitâbü'l-Ahcâr'* da da eski Mısır'ın güney bölgesi olarak açıklanan bu yere Nubya denildiği ve burada bir panzehir taşı olduğu anlatılır (Aksoy, 2016, s. 75). Eserde taşın özelliklerine, fayda ve zararlarına değinilmiştir:

“Hacer-i Nûbî: Cemî'-i semûma tiryâkdur. Ammâ cigeri ve kalbi incidüp 'urûkda olan demi fâsid ider ve mecârî-i hayvâniyye[y]i munqabız idüp çok isti' mâl olinsa helâk olur.” (TBMM, vr. 94b; Berlin, vr. 52a)

Hacer-i Nûbî: Her türlü zehre panzehirdir. Ama ciğeri ve kalbi icitir ve damarda olan kanı bozar. Canlılık ile ilgili mecraların daralıp kısılmasına sebep olup çok kullanıldığında helak eder.

51. Hacer-i Hâdî

Taşın bulunduğu bölgeye, faydasına ve özelliğine değinilmiştir:

“Hacer-i Hâdî: Cânib-i cenûbda olur. Hattâ şâhibine kelb ürmeyüp zâc-ı münâkķâ ile kilsî 'aķd-i zîbak ider.” (TBMM, vr. 94b; Berlin, vr. 52a)

Hacer-i Hâdî: Güney bölgelerinde bulunur. Hatta sahibine köpek havlamaz ve arındırılmış çinko ve bakır sülfat ile kireci cıva eder.

52. Hacer-i Bîcâdek

Kızıl laleye benzeyen kıymetli bir taştır (Murad, 2019, s. 132). Eserde taşın bulunduğu yere, şekline, rengine ve faydasına dair bilgiler verilmiştir:

“Hacer-i Bîcâdek: Maşrıķda bulunur. Yâķût gibi levni kızıl olur ammâ evvelâ üsti kara gibi çıkar, sonra hakkâklar cilâ virür. Anı hâtem idinen ahlâm-ı rediyyeden ķurtulur. Ve şu'â'-i şemsde çok baķanuñ gözi za'if olur.” (TBMM, vr. 94b; Berlin, vr. 52a)

Hacer-i Bîcâdek: Doğu'da bulunur. Yakut gibi rengi kızıl olur, ama önce üstü kara gibi çıkar, sonra ustalar cila verir. Onu yüzük olarak takan kötü rüyalardan kurtulur ve güneş ışığına (ona) çok bakanın gözü zayıf olur.

53. Hacer-i Şeyâtîn

Büyüklüğü ve rengi yakuta benzeyen yumuşak bir taştır (Ak, 2007, s. 1212). Eserde taşın rengi ve özellikleri şu şekilde açıklanmıştır:

“Hacer-i Şeyâtîn: Kızıla mâyildür ve şâfî taşdur. Şuda çok ķursa zirniķ gibi şararup üç kerre kils olına züncüfr gibi kızarur ve biri yigirmi dört ķatre laķif zamķ virür.” (TBMM, vr. 94b; Berlin, vr. 52a)

Hacer-i Şeyâtîn: Kızıla benzer ve saf bir taştır. Suda çok dursa arsenik ya da sıçan otu gibi sararır; üç kere kireçlense cıva gibi kızarır ve yirmi dört damla güzel zamk verir.

54. Hacer-i Zenûs

Akdeniz’de bulunan bir çeşit taştır (Ak, 1997, s. 1216). Eserde taşın nerede bulunduğu ve faydası anlatılmıştır:

“Hacer-i Zenûs: Baħr-i Aħđar sâhilinde olur. Götüren ğam ve elemden berî ola.” (TBMM, vr. 94b; Berlin, vr. 52a)

Hacer-i Zenûs: Akdeniz sahilinde olur. Üzerinde taşıyan üzüntü ve kederden uzak olur.

55. Hacer-i Nâka

“Nâka” kelimesi “dişi deve” anlamındadır (Şemseddin Sami, 2017, s. 1122). Hacer-i nâkanın deve otlatılan yerlerde bulunan bir taş olduğu bilinir (Ak, 2007, s. 1215). Dolayısıyla hacere-i nâka, “deve taşı” anlamına gelmelidir. Eserde de taş hakkında verilen bilgiler deve ile ilgili bir taş olduğunu doğrulamaktadır:

Hacer-i Nâka: Deve otlayup tebevül itdüğü yerde bulunur. Bir ta‘âm üzere ƙosalar deve südi gibi lezzet virüp ‘âşık-ı mecnûna aşşalar ifâkat bula. Ğâlibâ İbn Zâfer’[üñ] kitabında Sulvân diyü beyân itdüğü taşdur.” (TBMM, vr. 95a; Berlin, vr. 52a)

Hacer-i Nâka: Deve otlayıp idrarını yaptığı yerde olur. Bir yemek üzerine koysalar deve südü gibi lezzet verip deli divane âşık olanın üzerine assalar iyileşir. Zannediyorum ki İbn Zafer’in kitabında Sulvân diye açıkladığı taştır.

56. Hacer-i Kîr

“Kîr” sözcüğü “karasakız, zift” anlamlarını taşır (Mütercim Âsım Efendi, 2013, s. 2303). Hacer-i kîr, siyah renkli ve Mağrip bölgesinde bir kuyudan çıkarılan taş olarak bilinir (Ak, 2007, s. 1213). *Kitâbü’l-Ahcâr*’da “zift taşı” olarak açıklanan bu taşın çok siyah olduğu ve katran kuyusuna atıldığında katranın kaynayıp çözüldüğü söylenir (Aksoy, 2016, s. 91). Taş bu bilgilere yakın şekilde eserde şu şekilde açıklanmıştır:

“Hacer-i Kîr: Siyâhdur. Ƙaƙrâna ve sâyire ƙosalar âteşde ƙaynar gibi ƙaynadup aƙar şuyı ıssıdur.” (TBMM, vr. 95a; Berlin, vr. 52a)

Hacer-i Kîr: Siyahtır. Katran ve diğerlerine koysalar ateşte kaynar gibi kaynatıp akan suyu ısıtır.

57. Hacer-i Husyetü İblîs

“Husye” kelimesinin “erkeklik bezi, haya; yumurta” ve “iblis” kelimesinin “şeytan” anlamından hareketle bu taşta “şeytan yumurtası” adı verildiği söylenilebilir (Devellioğlu, 2003, s. 385, 2003, s. 403). Eserde sadece taşın yararlarından söz edilmiştir:

“Hacer-i Hüşyetü İblîs: Götüren beyne’n-nâs muħterem ve mükerrerem olup metâ‘ı ve esbâbı uğrıdan emîn ola.” (TBMM, vr. 95a; Berlin, vr. 52a)

Hacer-i Husyetü İblîs: Üzerinde taşıyan kimse insanlar arasında muhterem ve saygın olup malı ve eşyası çalınmaktan uzak olur.

58. Hacer-i Anberî

Üzerinde siyah, beyaz ve sarı renkli noktaları bulunan yeşile yakın bir renkli ve anber kokulu bir taştır (Aksoy, 2016, s. 79; Ak, 2007, s. 1220). Eserde taşın rengi, özellikleri ve faydası şu şekilde açıklanmıştır:

“Hacer-i ‘Anberî: Yeşile mâyl olup üzerinde siyâh ve beyâz veyâ yeşil noktaları olur. ‘Anber gibi râyiha virür. Andan meşrebe yapılıp şu içilse mirretü’s-sevdâya nâfi‘dür.” (TBMM, vr. 95a; Berlin, vr. 52a)

Hacer-i Anberî: Yeşile yakın olup üzerinde siyah ve beyaz ve yeşil noktaları olur. Anber gibi koku verir. Ondan kap yapılıp su içilse öd acısına faydalıdır.

59. Hacer-i Attâs

Ateşe konulduğunda ateşi söndüren ve ağızda tutulduğunda şarabın etkisini gideren bir taş olarak bilinir (Mahmut, 2007, s. 1220). Eserde taşa dair bilgiler benzer şekilde anlatılmıştır:

“Hacer-i‘ Atâtâs: Āteşe bıraqsalar söyündürür. Şarab içenüñ dili altına qosalar ser-hoş bi-hoş olmaz.” (TBMM, vr. 95a; Berlin, vr. 52a-52b)

Hacer-i Attâs: Ateşe koysalar söndürür. Şarap içenin dili altına koysalar sarhoş olmaz.

60. Hacer-i Fihâr

Altın madeninde bulunan ve kızıl renkli yakuta benzeyen bir taştır (Ak, 2007, s. 1221). Eserde taş şu şekilde açıklanmıştır:

“Hacer-i Fihâr: Maşrikuñ altun me‘âdinleri içinde bulunur. Yâkût-ı ahmere beñzer. Hâmili sihrden qurtulur. Dört arpa ağırı içen mecnûn ve dîvânenüñ ‘aklı başına gelüp uşlana.” (TBMM, vr. 95a; Berlin, vr. 52b)

Hacer-i Fihâr: Doğudaki altın madenlerinin içinde bulunur. Kızıl yakuta benzer. Üzerinde taşıyan sihirden kurtulur. Dört arpa ağırlığınca içen mecnun ve divanenin akli başına gelip uslanır.

61. Hacer-i Tarsûtûs

Gümüş ve bakır madeninde bulunan yeşil renkli bir taştır. Suyu konulduğunda suyu zehirli hâle getirebilme özelliğine sahiptir (Ak, 2007, s. 1220). Taş eserde benzer bilgiler ile anlatılmıştır:

“Hacer-i Tarsûtûs: Altun ve gümüş ve nühas me‘âdininde bulunur. Bir yeşil taştır. Şuyı zehr-i kıtil ve semm-i helâhildür. Ekşer İskender’e lâzım olduqda bunu isti‘mâl idermiş.” (TBMM, vr. 95a; Berlin, vr. 52b)

Hacer-i Tarsûtûs: Altın, gümüş ve bakır madeninde bulunur. Bir yeşil taştır. Suyu öldürücü ve yok edici bir zehirdir. Genellikle İskender ihtiyaç duyduğunda kullanırmış.

62. Hacer-i Kırtâsiyâ

Dağların alçak kısımlarında bulunan ve geceleri ateş gibi ışık saçan bir taştır (Ak, 2007, s. 1220). Eserde de taşın bulunduğu yer ve zararına değinilmiştir:

“Hacer-i Kırtâsiyâ: Ba‘z-ı ‘azîm tağlar eteginde bulunur taştır. Kerefs şuyıyla cemî‘-i zî-rûha zehr olur.” (TBMM, vr. 95a; Berlin, vr. 52b)

Hacer-i Kırtâsiyâ: Bazı büyük dağların eteğinde bulunur. Kereviz suyuyla (kullanılırsa) bütün canlılara zehir olur.

63. Hacer-i Karyâtîsûn

Hint bölgesinde bulunan ve su ile içildiğinde herhangi bir organdan gelen kanı kesen bir taş olarak bilinir (Ak, 2007, s. 1220). Eserde taş aynı şekilde aktarılmıştır:

“Hacer-i Karyâtîsûn: Hind’de olur. Seyelân-ı demi keser. Hattâ olduğu yerde hacâmet olsa kanı akmaz.” (TBMM, vr. 95b; Berlin, vr. 52b)

Hacer-i Karyâtîsûn: Hindistan’da olur. Akan kanı keser. Üstelik olduğu yerde hacamat yapılsa kanı akmaz.

64. Hacer-i Kurûm

Denizden çıkarılan farklı renkleri ve faydaları olan bir taştır (Ak, 2007, s. 1221). Eserde taşın hangi denizden çıkarıldığına ve yararlarına değinilmiştir:

“Hacer-i Kurûm: Gavvâslar Baħr-i Hind’den çıkarırlar. Götüren kimesnenün sözi şâdık ve şavâb üzre ola ve ‘ud ile üç arpa ağırlı deñlü içen her derde devâdur.” (TBMM, vr. 95b; Berlin, vr. 52b)

Hacer-i Kurûm: Dalgıçlar Hint Denizi’nden çıkarırlar. Üzerinde taşıyanın sözü doğru ve hatasızlık üzerine olur. Öd ağacı ile üç arpa miktarı içenin her derdine devadır.

65. Hacer-i Kalkadîs

Hacer-i karyâtîsûn ve hacer-i kurûm taşlarına benzer özellikler taşıyan bir taştır (Ak, 2007, s. 1221). Eserde taş aynı şekilde anlatılmıştır:

“Hacer-i Kalkadîs: Karyâtîsûn ve kurûmda olan fâyide bunda müşâhede olunur.” (TBMM, vr. 95b; Berlin, vr. 52b)

Hacer-i Kalkadîs: Karyâtîsûn ve kurûmda bulunan fayda bunda da görülür.

66. Hacer-i Zebedü’l-Bahr

“Deniz köpüğü” olarak tanımlanan ve farklı yararları olan bir taştır (Ak, 2007, s. 1216). Eserde taşın insana olan yararlarına değinilmiştir:

“Hacer-i Zebedü’l-Bahr: Niķris ve ħanâzîr ve istiskâ ve taķtîr-i bevl ve veca‘-ı tıĥâle devâdur. Kelefi ve behaķı ve dişler çürüğün giderüp vilâdeti âsân ider.” (TBMM, vr. 95b; Berlin, vr. 52b)

Hacer-i Zebedü’l-Bahr: Nikrise, sıraca, vücutta su toplanmasına, idrar damlatmasına ve dalak ağrularına devadır. Yüzdeki, derideki lekeleri ve diş çürüğünü giderip doğumu kolaylaştırır.

67. Hacerü’l-Yehûdî

Kitâbü’l-Ahcâr’da bu taşta “Yahudi taşı” denilmekle birlikte “deniz taşı” da denildiği söylenir ayrıca taşın özellikle idrar ve börek rahatsızlıklarına fayda sağladığı da belirtilir (Aksoy, 2016, s. 153). *Menâzirü’l-avâlim*’de ise sahillerde bulunan zeytin rengine benzeyen bir taş olarak cumartesi günü dışında hareket edebilme özelliğine sahip olduğu ve değişik yararlarının olduğu aktarılır (Mahmut, 2007, s. 1214). Eserde taş benzer şekilde ele alınmıştır:

“Hacerü’l-Yehûdî: Benî İsrâ’îl zeytünide dirler. Zîrâ eyle uzunca olup anuñ rengine beñzer. Üzerinde alaca yazular olur, ufadıcak içi eyledür. Dirler ki vech-i tesmiyesi olduğu deryâda

Sebt günü bulunmadığıdır. ‘Usr-i bevl fâide ider ve bögrek taşın pâreler.’ (TBMM, vr. 95b; Berlin, vr. 52b)

Hacerü'l-Yehûdî: Benî İsrâîl zeytini de derler. Çünkü öyle uzunca olup onun rengine benzer. Üzerinde alaca yazılar vardır ve ufaltıklarında da içi öyledir. Derler ki adlandırılmasının sebebi cumartesi günü denizde olmamasıdır. İdrar zorluğuna faydalıdır ve böbrek taşını dağıtır.

68. Hacer-i Kerseyâd

Eserde taşın bulunduğu yer, rengi ve özellikleri şu şekilde anlatılmıştır:

“Hacer-i Kerseyâd: Sâhilde bulunur. Bir siyâh taşdur. Olduğu yire yılan üşer ve aşlâ aña sâyir alât kâr eylemez. Yedi kerre teklîs olup beyâz olur. Bir mişkâli ol kadar zîbakı ‘ağd ider.’ (TBMM, vr. 95b; Berlin, vr. 52b)

Hacer-i Kerseyâd: Sahilde bulunur. Bir siyah taşdır. Olduğu yere yılanlar toplanır ve ona hiçbir alet tesir etmez. Yedi kere kireçleştirilse beyaz olur. Bir ölçüsü o kadar cıvayı ıslah eder.

69. Hacer-i Elmas

“Elmas”, sözlüklerde “en makbul cinsine pırlanta denilen kıymetli bir taş” olarak açıklanır (Şemseddin Sami, 2017, s. 130; Devellioğlu, 2003, s. 216). Kelimenin aslı Yunanca “azâmis” olup kıymetli ve sert çelik anlamını taşır (Onay, 2009, s. 169). Elmas, diğer bütün taşları kesebilen ve delebilen kıymetli bir taş olarak bilinir (Argunşah, 1990, s. 7). Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî'nin *Tuhfe-i Murâdî* adlı eserinde bu taşın bebeklerin koluna bağlandığında korku ve uçuğu önlediği, dişlere sürüldüğünde dişleri beyazlattığı, yutulduğunda bağırsaklara zarar vererek ölüme neden olduğu gibi fayda ve zararları anlatılır. Ayrıca sadece kurşunun elması kesebildiği de söylenir (Argunşah, 1999, s. 144-147). *Kitâbü'l-Ahcâr*'da ise bu taşın Hindistan'da yılan vadisi olarak bilinen bir vadiye bulunduğu, diğer genel özellikleri ve İskender'in yılan dolu vadiden taşı nasıl topladığı bir hikaye etrafında anlatılır (Aksoy, 2016, s. 77). Eserde de taş benzer bilgiler ile açıklanmıştır:

“Hacer-i Elmâs: Hind'de bir vilâyetde olurmuş ki anda mekân tutan yılanuñ insânunñ yalunuz görmesinden cân virürmüş. Eyle şarp ve muhkemdür ki örsi ve çekücü delüp kendüye zarar gelmez. Fe-emmâ kurşunla pârelenüp ekşer pâresi müşelleş olur. Ol ecilden hakkâkler, sâyir cevâhiri anuñla delerler. Ve birincden destere ile keserler. Elmâsuñ nef i çokdur. Götüren kimesnenün gözi nûrlanup ve olduğı yire yıldırım inmeyüp belâdan emîn ola. Egerçi mühlikdür. Fe-emmâ üç arpa ağırı yağmur şuyıyla içilse yılan şokmuş ve cüzâm olmuş kişiye yaraya ve kalbi küşâde eyleye. Dişe sürülse çürüğün kökünden çıkarup pâreleye. Eger keçi kanına bırakup âteş üzre kosalar eriyüp zehri helâhil olur.” (TBMM, vr. 95b-96a; Berlin, vr. 52b)

Hacer-i Elmâs: Hindistan'da bir bölgede olurmuş ki orada mekân tutan yılanları insan görür görmez canını verirmiş. Öyle sert ve güçlüdür ki örs ve çekici delse kendisine zarar gelmez. Fakat kurşunla parçalansa çoğunlukla parçası üç kenarlı olur. O yüzden ustalar çoğu cevherleri onunla delerler ve piriñten testere ile keserler. Elmasın yararı çoktur. Üzerinde taşıyan kimsenin gözü nurlu olup olduğu yere yıldırım düşmeyip beladan uzak olur. Oldukça öldürücüdür. Fakat üç arpa miktarının yağmur suyuyla içilmesi yılan sokmuş insana ve cüzam olmuş kişiye yarar sağlar ve kalbe ferahlık verir. Dişe sürülse çürüğünü kökünden

çıkartıp parçalar. Eğer keçi kanına koyup ateş üzerine koysalar eriyip öldürücü zehir olur.

70. Hacer-i Yakut

Yakut taşı, kırmızı, sarı ve gök rengi olmak üzere üç renge sahip bir cevherdir. En kıymetlisi ise kırmızı olanıdır (Pala, 2002, s. 492). Sarı, beyaz, içi sarı veya kızıl dışı siyah ve gök rengi gibi çeşitli renkleri olan yakut, ateşe dayanıklı bir taş olduğu gibi suya atıldığında da suyun donmasını önleyen bir özelliğe sahiptir (Argunşah, 1999, s. 106; Onay, 2009, s. 426). Kolye, yüzük gibi pek çok eşya yapımında kullanılan bu taş üzerinde taşıyan kişiyi veba hastalığından koruması ve insanlar arasında seçkin bir konuma taşınması ile bilinir (Aksoy, 2016, s. 65). Taş bu bilgilere yakın bir biçimde şu şekilde eserde anlatılmıştır:

“Hacer-i Yâkût: Gâyet yâbisdür. Beyâzı ve göki ve kızılı ve şarusı ve yeşili olur. Ammâ şarusı âteşe muhkem tayanup ve yeşili çendân mütehammil olmaz. Âteşde yanmadığı ve dühniyyeti kıllendendür ve pârenlenmediği ruḫubeti ḡılzatındandır ve ḫül-ı zamân ile ḫüsn ve şalâbeti daḫı ziyâde olur. Gâyet eyüsi ve zî-kıymeti rummânî renkdür. Bu cins şâf ve şahîḫ olursa bir buçuk dengi yedi veyâ on filoriye ve iki dengi yüz filoriye ve dört dengi dört yüz filoriye ve bir mişkâli ki bi^ç-ayb ola iki üç biñ filoriye dek alın. Yâkûti ağızda tutsalar kalbe kuvvet ve begler yanında hürmet virür. Harâreti kese ve öldüğü vaḫt bir dâne yâkût yutsalar bedeni çürümeye. Eger cez^ç-i yemânî[y]i dövüp bakır kabda bir gün süd içre ışlayup buña ve la^ç le sürseler cilâ ve reng vire. Eger hâtemin götüren ḫâ^ç ün u vebâdan ve sâwir belâdan kırtulup umür-ı ma^ç âş kendü yeâsân ola. Ḥuşuşan kızılı cümleden aḫvâ olup suyu tondurmazmış.” (TBMM, vr. 95b-96a; Berlin, vr. 52b-53a)

Hacer-i Yakut: Oldukça kurudur. Beyazı ve gök rengi ve kızılı ve sarısı ve yeşili olur. Ama sarısı ateşe oldukça dayanır, yeşili o derece dayanıklı olmaz. Ateşte yanmaması yağının az olmasındandır ve parçalanmaması neminin sertliğindendir. Uzun zamanla güzellik ve sertliği daha fazla olur. Daha iyisi ve kıymetlisi nar çiçeği renginde olandır. Bu cins saf ve gerçek olursa bir buçuk dengi yedi veya on floriye ve iki dengi yüz floriye ve dört dengi yüz floriye ve bir miskali ki kusursuz olanı üç bin floriye dek alınır. Yakutu ağızda tutsalar kalbe kuvvet ve efendiler yanında hürmet verir. Harareti kesip öleceği zaman bir tane yakut yutulsa beden çürümez. Eğer cez taşı dövdüp bakır kaptaki bir gün süt içinde ıslatsalar bunu lale sürseler parlaklık ve renk verir. Yüzüğünü üstünde taşıyan vebadan ve diğer beladan kurtulup işleri kendine kolay olur. Özellikle kızılı hepsinden üstün olup suyu dondurmazmış.

71. Lü'lü'

“Lü'lü'” sözlüklerde “le'âl, inci, dürr” anlamlarını taşıyan bir taştır (Şemseddin Sami, 2017, s. 963; Devellioğlu, 2003, s. 555). Sedef adlı deniz hayvanının içinde bulunan bu taşı yılda sadece haziran ve temmuz aylarında dalgıçlar denizden çıkarılabilir. İnanışlara göre nisan ayında su üstüne çıkan sedef nisan yağmurunun damlasını yuttuktan sonra denize döner ve belli salgılar sonrası bu taşı oluşturur. Sedef birden çok yağmur tanesi yuttu ise inciler küçük ve hayvanın karnına deniz suyu bulunursa rengi bulanık olur. En değerlisi ise; yuvarlak, parlak beyaz ve saf olanıdır; buna dürr-i yetim, dürr-i şehvâr gibi adlar verilir. İnci; ateş, sirke, misk gibi nesnelere uzak tutulmalıdır. Ayrıca incinin kuvvet verici, baş ağrısını giderici, gam ve kederi hafifletici gibi birçok tıbbî faydası mevcuttur (Kırbyık, 2007, s. 65; Murad, 2019, s. 40-41). Lü'lü' eserde de benzer şekilde açıklanmıştır:

“Lü'lü’: Şadef didükleri cânverde hâşıl olur. Mevsim-i rebî‘ de, evvel-i bahâr rûzgârı esüp bihâr temevvüc ü tefevvüc itdükde şadefler deryâ yüzine çıķup ağızların açarlar. Bârân-ı Nîsân yağduķda her birinün ağızına kaç kaçre düşerse ol kadar incü olur. Ve ba‘zısına yaluñuz bir kaçre düşüp dürr-i yetim olur ve lü'lü'-i şâh-vâr dirler ki ğâyet kıymet-dâr olur ve cevfi-şadefe kaçre düşdükde hemân ağızın yumup deryânuñ dibine iner ve yapışıp ķalur. Ol kaçre-i Nîsân dahı ana rahminden menî-i insân mün‘aķid olduğı gibi bir zamân muncemid olup ğavvâşlar kaç-r-ı bahırdan çıkarurlar. Ve eger şadefe acı deryâ şuyından girerse ol incünün levni mükedder olup egri olup ve eger âsmândan gelen kaçre hemân girerse beyâz ve müdevver ve laţif dürr ü gevher olur. Vaķtâ ki bir ekşi şı ile ħall olınsa beraşa süreler gidere. Ve iktiĥâli göze ve ķalbe kuvvet vire. Ve misk râyiĥasından ve sâyir mü‘eşşir koĥulardan bozulup ĥammâmda ve âteşe kaçrı şırmadan kim ol cemi‘-i râyiĥa-i tayyibe ve kerîhe ve ekşi nesnelere ve nemnâk yerlere zarar eyleye. Bir dâne incü ki aķ ve müdevver ve şeffâfdur. Buçuķ denk olsa dört floriye değer. Ammâ bir cinsi olur ki şeb-çerâĝ dirler. Ğâyet aķ ve şeffâf ve büyük ve ĥafif olur. Mîzânda buçuķ denk gelür, anuñ bahâsı iki yüz flori olur. Ziyâde büyüği bî-bahâdur ve ĥukemâ'-i müteķaddimîn ‘amelîsin iderlermiş, in-şâ‘a’llâhu [te‘âlâ] âĥirinde beyân olına.” (TBMM, vr. 96a-96b; Berlin, vr. 52b-53a)

Lü'lü’: Sedef dedikleri yaratıkta oluşur. İlkbaharda ilkbahar rûzgârı esip deniz dalgalandıkça sedefler deniz üstüne çıkıp ağızlarını açarlar. Nisan yağmurları yağdıķça her birinin ağızına kaç damla düşerse o kadar inci olur. Bazısına sadece bir damla düşüp “dürr-i yetim” (bir sedefte tek başına meydana gelen büyük ve iri, çok makbul inci) olur, “lü'lü-i şehvar” (iri taneli inci) derler ki oldukça kıymetli olur. Sedefin ağız boşluğına damla düşünce o an ağızını kapatıp denizin dibine iner ve yapışıp kalır. O damla ana rahminde insan menisi tutunduğu gibi bir süre donmuş olup dalgıçlar denizin dibinden çıkarırlar. Eğer o sedefe denizin acı suyundan girerse rengi bulanık olup inci eğri olur. Eğer gökyüzünden gelen damla girerse beyaz, yuvarlak ve güzel inci ve cevher olur. Ne vakit ki ekşi su ile sirke yapıp alaca hastalığına sürülse giderir. Sürme olarak çekilmesi göze ve kalbe kuvvet verir. Misk kokusundan ve diğer etkili kokulardan bozulur. Hamamda bulunması, ateşe maruz kalması, güzel-çirkin kokular, ekşi nesnelere ve nemli yerlere de zarar verir. Şeffaf, beyaz ve yuvarlak bir inci ki yarım denk (dirhemden dörtte biri miktârı) olsa dört floriye değer. Fakat bir cinsi vardır ki iri tanelidir. Gayet beyaz, şeffaf, büyük ve hafiftir. Terazide yarım denk gelir ve değer iki yüz floridir. Özellikle büyüğu eşsizdir ve önde gelen eski ilim adamları uygulamalı olarak ilgilenirlermiş, inşallah sonda bir yerde anlatılır.

72. La‘l

La‘l, yakut cinsinden parlak kırmızı renkli, şeffaf ve değerli bir süs taşıdır (Devellioğlu, 2003, s. 541; Pala, 2002, s. 69). Bedaĥşân’da meydana gelen bir depremden sonra oluşun bir madende bulunan bu taş kemer, yüzük, küpe gibi süs eşyaları yapımında kullanılır (Murad, 2019, s. 47; Pala, 2002, s. 69). La‘li üstünden taşıyan kişinin korkunç düşler görmeyeceği ve erkek bebeklerinin boynuna asıldığında havale geçirmekten uzak olacakları gibi bazı değerşik yararları olduğuna inanılır (Murad, 2019, s. 47). Eserde de taşın genel özellikleri benzer bilgilerle verildikten sonra taş hakkındaki bir rivayet aktarılmıştır:

“La‘l: ‘Ulüvv-i kıymetde ve sâyir menfa‘atde yâķüt-ı aĥmere beñzer. Eyüsi yanar âteşe ķonsa söyündürür ve kendüye zarar gelmez andan bellüdür. Bedaĥşânî ğâyet eyüsidür, alup çıkarması müşkildür. Zîrâ ehli yüzünün renginden ve beşâşetinden ma‘lumdur. Ĥattâ kimi

yudup ve kimi pâresin diküp bu vechle güç ile kırtarurlarmış. Ma' cün itmesi kalbe ve göze ve cümle a' zāya kuvvet virüp ferahlandırur ve götürenün şuşuzluğu gidüp ıssıdan korkusu olmaz. Hattâ gice ıssısında la' li yıldıza karşı tutsalar yazılı ise ve bunuñ arı ve şaf ve şeffâfı bahâlıdur. Bir dâne at şakağı kadar Frengistân'da yigirmi beş biñ filoriye şatılmış meşhürdur. Maqtûl Ayās Pâşâ merhûm Arz-ı Rûm hâkimi iken bir Gürcî kal' asın feth itdükte la' lden bir sâgar bulunur ki içine şıgan bâde bir âdeme kifâyet idermiş. Yek-pâre la' l imiş ve yanında şecere gibi bir kâğıd bulunur ki on yedi pâdişahuñ hazînelerine girdüğü meşûr imiş tâ ki Keykâvus ve Keyhüsrev zamânından kalmış. Şimdi pâdişahımızuñ hazîne-i 'âmiresindedür." (TBMM, vr. 96b-97a; Berlin, vr. 53a)

La'l: Kıymette ve diğêr yararlarda kızıl yakuta benzer. İyisi yanan ateşi söndürür, ancak kendine zarar gelmez oradan bellidir. Bedahşânî olanı oldukça iyisidir, ancak alıp çıkartması zordur. Zira bu işi yapanların yüzünün renginden ve mutluluğundan bellidir ki kimisi yutarak ya da üstündeki elbiseye dikerek güçlkle çıkartırlarmış. Macun hâli göze, kalbe ve bütün organlara güç ve ferahlık verir. Üzerinde taşıyanın susuzluğu gidip sıcaktan korkmaz. Hatta gece sıcaklığında la' li yıldıza karşı tutsalar yazılı ise bunun arı, saf ve şeffâfı pahalıdır. At şakağı kadar olan bir tanesi Frengistan'da yirmi beş bin floriye kadar satılmıştır meşhurdur. Katledilen merhum Ayas Paşa, Rum toprağında egemen iken bir Gürcü kalesini fethettiğinde la' lden bir kadeh bulunur ki içine şıgan içki bir insana yeterli gelirmiş. Tek parça la' l imiş ve yanında şeceresi gibi bir kâğıt bulunur ki on yedi padişahın hazinelerinde olduğu, Keykavus ve Keyhüsrev zamanlarından kaldığı yazılı imiş. Şimdi ise padişahımızın hazinesindedir.

73. Zümürüd

Yeşil renkli saf, şeffaf ve değerli bir taştır. Taşın zehrin etkisini yok edici bir özelliğı vardır. Toz hâline getirilerek içildiğinde zehirli hayvan sokmalarına faydalı iken aynı zamanda zehirli hayvanları uzaklaştırıcı bir özelliğe sahiptir. Bunun yanı sıra sara hastalığını tedavi edici ve doğumu kolaylaştırıcı vb. yararları da vardır (Argunşah, 1999, s. 125; Pala, 2002, s. 508-509). Eserde taşın özellikleri şu şekilde açıklanmıştır:

"Zümürüd: Rengi yeşile mâyıldür ve şâf ve şeffâf taşdur. Efâ'î ve hayyât görse fi'l-hâl gözi çıkup kör olur. Ve zümürüd-i zübâbî dirler bir cinsi olurmış. Aşlâ şâhibi üstine sinek konmazmış." (TBMM, vr. 97a; Berlin, vr. 53a)

Zümürüd: Rengi yeşile yakındır, saf ve şeffaf taştır. Engerek ve diğêr yılanlar görse o an gözleri çıkup kör olurlar. Zümürüd-i zübâbî derler bir cinsi olurmış, asla sahibinin üzerine sinek konmazmış.

74. Zeberced

"Zeberced" sözlükte "zümürütten daha açık yeşil olan ve zümürüt kadar değeri olmayan bir süs taşı" olarak tanımlanır (Devellioğlu, 2003, s. 1173). Zebercet, sertleşip taşa dönüştüğünde dışı yoğunlaşıp kararın içi ise kızıl olan bir taştır. Zaman içerisinde güneş ısısının taşın iç ve dış yüzeyindeki renklerin birbirine karıştırması neticesinde taş yeşil renge sahip olur (Argunşah, 1999, s. 131-132). Zebercet ismi ilk başta zümürüt taşı içinde kullanılırken zaman içerisinde daha az kaliteli olan zümürüte zebercet adı verilir (Özcan, 2020, s. 201). Eserde taş kısa bir şekilde açıklanmıştır:

"Zeberced: Rengde yâküt-ı ahđara beñzer. Ammâ kuvveti ve kıymeti çendân degüldür." (TBMM, vr. 97a; Berlin, vr. 53a)

Zebercet: Renkte yeşil yakuta benzer. Ama kuvvet ve kıymeti aynı derecede değildir.

75. Hacer-i Bedahş

Bedahşân'da bulunan "Bedahş" denilen bir yakut madeninden çıkarılan değerli bir taştır (Pala, 2002, s. 71). Eserde taş hakkında kısa bir bilgi verilmiştir:

"Hacer-i Bedahş: Cemî' -i ahvâlde ve ' ulüvv-i kıymetde yâkûta müşâbihdür." (TBMM, vr. 97a; Berlin, vr. 53a)

Hacer-i Bedahş: Kıymet ve tüm özellikleri yönüyle yakuta benzer.

76. Feyrûzec

"Feyrûzec" sözlüklerde "Nişabur'da çıkarılan açık mavi renkli ve değerli bir yüzük taşı; gök renginde kıymetli bir taş" olarak açıklanır (Develioğlu, 2003, s. 269; Şemseddin Sami, 2017, s. 784). Yüzük, tespih, kâse gibi birçok süs eşyası yapımında kullanılan bir taştır (Argunşah, 1999, s. 160; Pala, 2002, s. 168). Bu taşta bakmak ya da taşı üzerinde bulundurmakla uğur getireceğine ve ezilmiş hâlinin göz altına konulması ile göze faydalı olacağına inanılır (Argunşah, 1999, s. 157-161). Eserde de taşın özellikleri benzer şekilde anlatılmıştır:

"Feyrûzec: ' Acem'de olur. Gökçe taştır. Hacer-i Hind gibi cevvi semâ şafasıyla muşaffâ olup ve tekeddüriyle mükedder olur. İktihâli göze kuvvet virüp hâtemde götürmesi müriş-i ğınâdur. Nitekim İmâm Ca'fer-i Şâdık bu huşûşa mu'tâbık söylenüp mâ eftekarat yedü tahtateme bi'l-feyrûzec buyurur. Fe-emmâ ba'z-ı nakşı heybet ider dirler ve şâhibine bir âfet gelmeği olsa pârelenürmüş." (TBMM, vr. 97a; Berlin, vr. 53a)

Feyrûzec: Acem'de olur, mavi renge yakın taştır. Hacer-i Hind gibi gökyüzü berraklığı ile saf olur, ancak bulanması ile berrak olmaz. Sürülmesi göze kuvvet verip yüzük yapılması rızık, zenginlik kazandırır. Nitekim Cafer-i Sadık buna karşılık; feyrûzec taşından yapılmış yüzüğü elinde bulduran kişi fakirlik yaşamaz diye söyler. Ancak bazısının sureti heybetlidir ve sahibine bir bela gelecek olsa parçalanmıştır.

77. Bâd-zehr

Bedeni zehirden temizleyen bir taştır (Kutlar, 2005, s. 65). Sarı, beyaz, yeşil, hâkî ve noktalı olmak üzere beş çeşidi olur; en iyisi yeşil renge sahip olanıdır (Murad, 2019, s. 53). Bitki ya da hayvan kaynaklı zehirlenmelerde kullanıldığında faydalı olduğu gibi üstünde taşıyan kişinin ömrünü uzattığına da inanılır (Aksoy, 2016, s. 74; Kutlar, 2005, s. 65). Taş eserde şu şekilde açıklanmıştır:

"Bâd-zehr: İn-şâ'a'llâh bâb-ı hayvânda beyâna gelür. Hayvânî ve ma' denîsi olur. Cümle semûmâta ve zehr içene belkü taşından ezilüp içirilse eyüdüdür. Ve ' ufûnete tiryâk olup tâ'ün u vebâya la'tif devâdur." (TBMM, vr. 97a; Berlin, vr. 53b)

Bâd-zehr: İnşallah hayvan bölümünde açıklanır. Hayvanî ve madenîsi olur. Bütün zehirlere ve zehir içmiş olana ezilip içirilse iyidir. Çıbanda oluşan pis kokulu cerâhate panzehir olup verem için etkili/iyi bir ilaçtır.

78. Mercân

"Mercân" kelimesi sözlüklerde "mercân; denizden çıkan ve ka'r-ı deryâda köklü olduğu hâlde ağaç gibi nevs ü nemâya ve hayvan gibi hisse mâlik olan maruf kırmızı

madde ki süse müteallik şeylerin imâline yarar” anlamlarına gelmektedir (Develloğlu, 2003, s. 619; Şemseddin Sami, 2017, s. 1021). Mercân hayvanının fosillerinden oluşan ve süs eşyaları yapımında kullanılan bu taşın kırmızı, siyah ve pembeye yakın olmak üzere farklı renkleri vardır (Kırbıyık, 2007, s. 70). Mercânın; göz ağrıları, diş çürükleri, kan tükürme, kanlı ishal, kalp çarpıntısı gibi çeşitli hastalıklara iyi geldiği bilinir (Aksoy, 2016, s. 98; Argunşah, 1999, s. 176-180). Eserde de taşın rengine ve yararına dair açıklamalar şu şekilde anlatılır:

“Mercân: Eyüsi levn-i aḥmer olandır. Fe-emmâ aḳı daḥı siyâhı da olur. İktihâli göze kuvvet virüp ruḫbâtın neşf ider. Ve dirler ki zeytûn yağına ḳosalar rengi bozarup sirkeye ḳosalar kızarurmuş. Büssek diñilen ğâlibâ kökidür.” (TBMM, vr. 97a-97b; Berlin, vr. 53b)

Mercân: Rengi kızıl olanı iyisidir. Fakat beyaz ve siyahı da olur. Sürülmesi göze kuvvet verip nemini alır. Ve zeytinyağına koysalar rengi boz olup sirkeye koysalar kızarırmiş derler. Mercân taşı denilen galiba onun kökidür.

79. Akik

Beyazdan siyaha kadar değişik renklere sahip mat, şeffaf, sert ve parlak hâllerde olabilen yarı kıymetli bir taştır. Halk arasında beğenilen bir süs taşı olarak bilinir. “Akik” kelimesi “vadi, dere yatağı ve ırmak” anlamlarını taşır. Bu taşın çoğunlukla dere yataklarında bulunmasından dolayı bu isimle anıldığı söylenilebilir (Erdem, 1989, s. 262). Kırmızı renklisi en iyisi olanıdır; buna Yemen taşı da denilir (Kırbıyık, 2007, s. 62). Akik yüzük takan kişinin öfkesinin dineceğine, savaşta düşmanından korkmayacağına, âdet kanaması uzun süren kadınların kanamasını azaltacağına, hamile kadınları düşükten korunacağına, toz hâlinde dişlere sürüldüğünde dişleri beyazlatacağına ve bazı diş hastalıklarına faydalı olacağına inanılır (Argunşah, 1999, s. 163; Aksoy, 2016, s. 72). Eserde taşa dair bilgiler bir hadisle birlikte aktarılmıştır:

“Aḳîḳ: Eyüsi Bilâd-ı Yemen’den gelür. Ḳâle [‘aleyhi’s-selâm] men taḥatteme bi’l-‘aḳîḳi lem-yezel fî-bereketi ve sürürî dir. Ve ḥafaḳâna ve yeraḳâna fayide idüp ḥâtem idinen kimsenüñ ḥîn-i te‘accübde keşret-i ḍâḥiki ve vaḳt-i ḥuşûmetde ğâzabı sâkin ola. Ve döğüp dişlerine ursalar ḳanamaya ve râyiḥa-i kerîhesin gidere. Ve şâḥibi üstine dîvâr yıkılmaya. Ḥâşş-ı ‘aḳîḳi döğüp âteşde eritdiklerinde üzerine bir dirhem baḳḳam ve bir dirhem züncüfre ve bir dirhem gügercin incüginüñ kemüği muḥkem döğildükden soñra ḳonılsa kızıl yâḳût gibi ola.” (TBMM, vr. 97b; Berlin, vr. 53b).

Akik: İyisi Yemen illerinden gelir. Resulullah aleyhisselam “Bir kimse yüzüğünü akik taşından yapsa daima bereket ve sevinç içinde olur.” der. Yürek çarpıntısı ve sarılığa fayda edip yüzüğünü taşıyan bir kimsenin şaşılıp eğlenilecek zamanda gülmesi bol ve kavga zamanında öfkesi sakin olur. Dövülmüşü dişe tutulsa kanamaz, kötü kokuyu giderir ve sahibi üstüne duvar yıkılmaz. Saf akiki dövüp ateşte erittiklerinde üzerine bir dirhem bakkam ve bir dirhem zincifre ve bir dirhem güvercin inciğinin kemiği kuvvetlice dövülüp konulsa kızıl yakut gibi olur.

80. Yeşm

“Yeşm” kelimesi sözlüklerde “yeşb; yeşb dahi denilen sert ve kıymetli yeşil taş, yedâ, yede” anlamlarına gelir (Develloğlu, 2003, s. 1161; Şemseddin Sami, 2017, s. 1198). Beyaz, siyah ve sarı renkleri de olabilen bu taş, Hitâ ve Hoten şehirleri ile Kirman dağlarında bulunur. Taşı üzerinde taşıyan kişiyi yıldırım çarpmasından, cinlerden koruyacağı ve halk içinde itibar gören bir mertebeye ulaştıracağı düşünülür. Ayrıca mide

rahatsızlıklarına da yararlı olduğu bilinir (Murad, 2019, s. 145-146). Eserde de taşın farklı bir isimle yararlarına dair bilgiler verilmiştir:

“Yeşm: Hükemâ' hâcerü'l-kily diyü tesmiye ider. Zîrâ şâhibine ceng ve huşümetde ve her cihetde kimesne ğalebe itmeyüp haşmı zelîl ve mağhûr olur. Bedene eyle kuvvet virür ki üzerine aşılса dağı menfa'ati zühûr bulur ve ağızda tütılması teşneligi zâyil idüp ve olduğı yire şâ'ika inmez.” (TBMM, vr. 97b; Berlin, vr. 53b)

Yeşm: İlim adamları “hacerü'l-kily” diye de adlandırırılar. Zira sahibine savaş ve kavgada ve her alanda kimse galip gelemeyip düşmanı hakir ve perişan olur. Bedene öyle kuvvet verir ki bedene asılса yararı ortaya çıkar ve ağızda tutulması susuzluğu yok edip olduğı yere yıldırım inmez.

81. Keh-rübâ

Farsça bir birleşik isim olan “keh-rübâ”, “saman kapan; Baltık sevâhili cihetlerinde ve diğеr bazı taraflarda çıkan kıymetlice balgamî bir taş ki sigaralık ve çubuk imâmesi ve tesbih vesâire yapılıр ve elektrik kuvveti hâiz olup kıl vesâireyi uzaktan kapar” gibi anlamlarla sözlüklerde yerini alır (Devellioğlu, 2003, s. 503; Şemseddin Sami, 2017, s. 941). Yeraltında bulunan çam reçinelerinden veya bazı böceklerin yerlerinin değışmesinden meydana gelen bir taştır (Onay, 2009, s. 281). Hindistan'da fazlaca ilgi duyulan taş, mıknatısın demiri çektiğı gibi samanı kendine çekebilme özelliğine sahiptir (Murad, 2019, s. 52). Sarı, siyah ya da yeşil renklere sahip olan bu taşın en iyisi, şeffaf ve beyaza yakın sarı renkte olanıdır (Kırbıyık, 2007, s. 66; Kutlar, 2005, s. 39). Taşın faydaları arasında göz değmesinin zararından koruduğı, safra ve mide ağzı sebeplerinden oluşаn çarpıntıya iyi geldiğı, yüreğı kuvvetlendirdiğı, kanamayı dindirdiğı, kusmayı önlediğı ve hamile kadınları düşükten koruduğı söylenilebilir (Özcan, 2020, s. 273; Argunşah, 1999, s. 194-197). Taşın özelliğı ve yararları eserde şu şekilde açıklanmıştır:

“Keh-rübâ: Dirler ki bir cins büyük ağacuñ şamğı imiş. Götürmesi hafâkâna ve yerağâna nâfi' olup evrâma ve kay'a ve yürekden gelen çana mâni' olur. Ve hâmile 'avret götürse çamlin âfâtdan emîn ola.” (TBMM, vr. 97b; Berlin, vr. 53b)

Keh-rübâ: Bir büyük ağacın zamkı olduğunu söylerler. Üzerinde taşması yürek çarpıntısı ve sarılığа faydalı olup veremlere ve kasmaya ve yürekten gelen kana engel olur. Hamile kadın üzerinde taşısı evladı beladan uzak olur.

82. Billevr

Arapça bir isim olan “billevr” kelimesi Türkçede “billûr” olarak bilinen parlak ve şeffaf olan bir taşа verilen isimdir (Kutlar, 2005, s. 113). “Billûr” kelimesi ise sözlükte “gayet parlak ve şeffaf (saydam) taş veya pek saf ve temiz cam, kristal” anlamlarına gelir (Devellioğlu, 2003, s. 106). “Kristal” ismi de verilen bu taşın berraklığı ve suya benzemesi nedeniyle sudan oluştuğı söylenir (Özcan, 2020, s. 229). Görünüşte cam gibi bir özelliğе sahip olan bu taşın camdan daha sert olduğı ve değerli kapların yapımında kullanıldığı bilinir (Aksoy, 2016, s. 93). Eserde taşın genel özellikleri ile birlikte, bulunduğı yere ve faydalarına da değinilmiştir:

“Billevr: Şırçadan şulb ve şeffâf bir beyâz ve şâf taşdur. Elvân-ı yâkût ile şıbğа kâbil olup yâkûta ve sâyir ahcâra dağı müşâbih olur ki beyne'l-ahâlî meşhûrdur. Andan olan evâniden şu içilmesi ekşeri emrâza nâfi' olup mir'âtı şuret-i eşyâyı 'aynıyla gösterür. Ve göze kuvvet virür, yâ Mağrib yâ Taberistân denizinüñ yüzinde bulunup ma'deni mülemma' degül imiş.” (TBMM, vr. 97b; Berlin, vr. 53b)

Billevr: Sırçadan katı ve şeffaf bir beyaz ve saf taştır. Yakutun renkleri gibi boyası olup yakuta ve diğer cevherlere dahi benzetilir ki insanlar arasında meşhurdur. Ondan yapılan kaptan su içmesi çoğunlukla hastalıklara faydalı olup aynası eşyaların şeklini aynı şekilde gösterir ve göze kuvvet verir. Mağrip ya da Taberistan denizinin yüzeyinde bulunup madeni parlak değilmiş.

83. Zücâc

“Zücâc” kelimesinin sözlük anlamları “sırça, cam, şişe”dir (Devellioğlu, 2003, s. 1192; Şemseddin Sami, 2017, s. 534). *Kitâbü'l-Ahcâr*'da bu taşın “cam” olarak adlandırıldığı, ateşle birlikte renklendirildiği ve toz hâlinde olanının bazı hayvan yaralarına iyi geldiği anlatılır (Aksoy, 2016, s. 93). Eserde de taşın genel özelliğine ve farklı faydalarına değinilmiştir:

“Zücâc: Cemî' -i elvânla mülevven olup şamğ olınan tabî' atı ile imtizâc ider. Sürilmesi dişlere cilâ virüp beyâz-ı ' aynı giderür. Ve bunuñla kan alınması müfîd olup dühn-i zanbak ile tılâ olınan yirde kıl bitürmez.” (TBMM, vr. 98a; Berlin, vr. 53b)

Zücâc: Bütün renklerle boyanmış olup zamk olan yapısı ile renkleri kaynaştırır. Sürülmesi dişlere parlaklık verip göz beyazlığını giderir ve bununla kan alınması faydalı olup zambak yağı ile sürülen yerde kıl bitirmez.

Sonuç

Klasik Türk edebiyatında taşlar ile ilgili müstakil eserler yazıldığı gibi kimi zaman da ansiklopedik eserlerin bir bölümünde taşlarla ilgili bilgilere rastlanır. Söz konusu ansiklopedik eserlerden biri 16. yüzyılda Bosna Kadısı Mevlânâ Gınâyî tarafından kaleme alınmıştır. Gınâyî'nin İzzeddin İbnü'l-Esîr'in *Tuhfetü'l-Acâyib ve Turfetü'l-Garâyib* adlı Arapça kitabının Türkçeye tercümesi olan *Mir'ât-ı Kâ'inât* adlı eserinde, “makâle” adı verilen üçüncü bölümünde taşlara dair bilgilere yer verilmiştir.

Mir'ât-ı Kâ'inât'ta toplam 83 adet taşın bahsedilmiştir. Bunlardan hacar-i yakut, lü'lü', la'l, zebercet ve hacar-i bedahş olmak üzere 5 tanesinin değerli taş olduğu söylenmiştir. Diğer taşların ise değer dereceleri belirtilmemiştir. Taşların 50'sinin renk bilgisi verilmiştir. Ancak 33 (hacar-i sââmûr, hacarü'l-bâh, hacarü'n-nevm, hacarü'r-rehâ, hacarü'l-ukâb, hacar-i tedmûr, hacarü'l-fâr, hacarü'l-kay', hacarü'l-matar, hacarü'l-arâbî, hacar-i kirâtîr, hacarü's-semm, hacarü'l-hayye, hacar-i sünbâzec, hacarü'd-decâc, hacarü's-sanevber, hacarü't-timsâh, hacar-i beht, hacar-i müsehhilü'l-vilâdet, hacar-i nübî, hacar-i hâdî, hacar-i zenûs, hacar-i nâka, hacar-i husyetü iblîs, hacar-i attâs, hacar-i kırtâsiyâ, hacar-i karyâtîsûn, hacar-i kalkadîs, hacar-i zebedü'l-bahr, hacar-i elmas, bâd-zehr, yeşm, keh-rübâ) taşın rengine dair bilgi aktarılmamıştır. 38 taşın ise bulunduğu yerin bilgisi verilmiştir. Bu taşların 30'unun, Hint bölgeleri, Türkistan, Mısır, Horasan, Çin beldeleri, Sââmûr Dağı, Akdeniz gibi ülke, şehir, dağ ve deniz adları belirtilen yerlerde; zaman zaman ise adı belirtilmeyen bir dağda, madende veya denizde bulunduğu belirtilmiştir. Diğer 8 taş (hacarü'l-ukâb, hacarü'l-hût, hacarü'l-hayye, hacarü'd-decâc, hacarü't-timsâh, hacar-i nâka, lü'lü' ve hacarü's-sanevber) ise herhangi bir coğrafi bölgede bulunmayıp hayvanların bedenlerinde ya da yaşadıkları alanda oluşmuştur.

Eserdeki taşların kullanım alanlarının temelinde eserin yazıldığı devrin bilim anlayışı ile birlikte geleneksel, folklorik, doğaüstü ve kültürel inanışlar yer alır. Bunlara bağlı olarak sağlık başta olmak üzere diğer konulardaki fayda ya da zararları aktarılır. Bu bilgiler, taşların fiziki özelliklerine göre daha ayrıntılı anlatılır. Taşların kullanım alanlarında estetik, tıbbî tedavi, şans-bereket getirme, sevgi-saygınlık kazanma, koruma-korunma, güzel huy sahibi olma, istek-dua ile eşya ve araç gereç olarak kullanma gibi

amaçların olduğu görülür. Ayrıca kimi zaman bir taşın birden fazla kullanım amacına da rastlanır. Kullanım amaçlarına göre taşlar:

1. Estetik amaçla kullanılan taşlar; hâcer-i elmas, hâcer-i yakut, hâcer-i bedahş, feyrûzec, hâcer-i mâhânî, hâcer-i bîcâdek, la'l ve akik'tir. Bunlar kolye, yüzük, tespih, kâse gibi süs eşyalarının yapımında kullanılır.

2. Tıbbî tedavi amacıyla kullanılan 38 taş vardır. Bunlardan bazıları birkaç hastalığın tedavisinde kullanılır. Taşların hastalık tedavilerinde kullanımına göre dağılımı şöyledir: Zehirlenme tedavisinde 3 (hâcer-i sepîd, hâcer-i nûbî, bâd-zehr), felç için 1 (hâcer-i hâmî), sara (epilepsi) için 2 (hâcerü'l-huttâf ve hâcerü'd-decâc), vücut hastalıkları için 2 (hâcerü'n-nevm ve hâcer-i nâr), düşüğü önleme ve doğumu kolaylaştırmak için 8 (hâcerü'r-rehâ, keh-rübâ, hâcerü'l-ukâb, hâcer-i nâr, hâcer-i cez, hâcer-i lâkıtı'l-hadîd, hâcer-i müsehhilü'l-vilâdet, hâcer-i zebedü'l-bahr), mesane için 1 (hâcerü'l-hût), idrar yolu için 2 (hâcerü'l-hayye ve hâcer-i zebedü'l-bahr), böbrek rahatsızlıkları için 2 (hâcerü'l-hût ve hâcerü'l-yehûdî), kanamanın durdurulması için 5 (hâcerü'l-arâbî, hâcerü'l-hayye, hâcer-i karyâtîsûn, hâcer-i kalkadîs ve keh-rübâ), ishal ve karın ağrısı için 1 (hâcer-i kirâtîr), göz için 7 (hâcer-i ermeyûn, hâcer-i kirâtîr, hâcer-i sebec, hâcer-i sünbâzec, mercân, akik ve zücâc), yılan sokması için 2 (hâcerü'l-hayye ve hâcer-i elmas), baş ağrısı için 1 (hâcer-i sebec), diş hastalıkları için 5 (hâcer-i sünbâzec, hâcer-i zebedü'l-bahr, hâcer-i elmas, akik ve zücâc), sarılık için 3 (hâcerü's-sanevber, akik ve keh-rübâ), deri hastalıkları için 4 (hâcer-i kirmânî, hâcer-i zebedü'l-bahr, hâcer-i elmas ve lü'lü'), boğaz ağrısı için 1 (hâcer-i kirmânî), eklem hastalıkları için 2 (hâcer-i lâkıtı'l-hadîd ve hâcer-i zebedü'l-bahr), safra için 1 (hâcer-i anberî), akıl hastalıkları için 1 (hâcer-i fihâr), ceset çürümelerini önlemek için 2 (hâcer-i yakut ve hâcer-i bedahş), verem için 2 (bâd-zehr ve keh-rübâ), kalp hastalıkları için 2 (akik ve yeşm), kusmanın önlenmesi için 1 (keh-rübâ) ve cinsel istek için 1 (hâcerü'l-bâh). Kullanılması sakıncalı olan 6 taş vardır. Bunlardan hâcer-i tedmûr ve hâcerü'l-kay' öldürücü özelliktedir. Hâcer-i nûbî, panzehir taşı olsa da ciğer, kalp ve kan için oldukça zararlıdır. Hâcer-i tarsûtusun kendi suyu; hâcer-i kırtâsiyânın kereviz suyuyla birlikte kullanılması zehirdir. Hâcerü't-timsâh ise iktidarsızlık ve tembellek getiren zararlı bir taştır.

3. Şans-bereket getirme, sevgi-saygınlık kazanma, koruma-korunma, güzel huy sahibi olma ve istek ya da dua amaçlı kullanılan 32 taş vardır. Kimi zaman bir taşın birden fazla amaç için kullanıldığı görülür. Bu alanda kullanılan taşların dağılımı şu şekildedir: Şans-bereket getirmesi amacıyla 5 (hâcer-i sepîd, hâcer-i ahmer, hâcer-i âsmâncûnî, hâcer-i ahdar ve hâcer-i kamer feyrûzec), sevgi ve saygınlık kazamak için 11 (hâcer-i sepîd, hâcer-i ahmer, hâcer-i âsmâncûnî, hâcer-i ahdar, hâcer-i ağber, hâcer-i asfer, hâcer-i ermeyûn, hâcerü'l-ukâb, hâcer-i husyetü iblîs, hâcer-i yakut, hâcer-i bedahş), koruma-korunma için 23 (hâcer-i âsmâncûnî, hâcer-i ahmer, hâcer-i esved, hâcer-i kamer, hâcerü'l-bâh, hâcerü'l-huttâf, hâcer-i feylekûs, hâcer-i mâhânî, hâcer-i murâd, hâcerü's-semm, hâcerü'l-bahr, hâcerü'd-decâc, hâcer-i hâdî, hâcer-i zenûs, hâcer-i nâka, hâcer-i elmas, hâcer-i yakut, la'l, zümürüd, hâcer-i bedahş, feyrûzec, hâcerü'l-bâh, hâcerü's-seher, akik ve yeşm), güzel huy sahibi olmak için 3 (hâcer-i sepîd, hâcer-i kurûm ve hâcer-i kalkadîs) ve istek ya da dua amacı için 4 (hâcer-i sepîd, hâcer-i beht, hâcer-i kurûm, hâcer-i kalkadîs).

4. Eşya, alet ya da araç olarak kullanma amaçlı 26 taş vardır. Bu konuda hâcer-i elmas iki farklı amaca hizmet eden bir taştır. Bu alanda kullanılan taşlar şunlardır: Süs eşyası ya da kap yapma amacıyla 9 (hâcer-i elmas, hâcer-i yakut, hâcer-i bedahş, feyrûzec, hâcer-i mâhânî, hâcer-i bîcâdek, akik, la'l ve billevr), kesici bir alet olarak kullanmak için 2 (hâcer-i elmas ve hâcer-i sâmmûr), çekici bir alet olarak kullanmak için 7 (hâcer-i lâkıtı'z-zeheb, hâcer-i lâkıtı'l-fidda, hâcer-i lâkıtı'r-rasas, hâcer-i lâkıtı'l-hadîd, hâcer-i lâkıtı'l-'azm, hâcer-i lâkıtı's-şar ve hâcer-i lâkıtı's-sûf), temizleme aracı olarak kullanma

amacıyla 1 (hacer-i kirâtîr), su taşmasını önleme amacıyla 1 (hacerü'l-bahr), maddeyi başka hâle dönüştürme amacıyla 2 (hacer-i dîmâtî ve hacer-i hâdî), suyun kaymasını sağlamak amacıyla 1 (hacer-i kîr), kan alma ya da vücut kılını yok etme aracı olarak 1 (zücâc), fareleri bir yere toplama aracı olarak 1 (hacerü'l-fâr), yağmur yağdırma aracı olarak 1 (hacerü'l-matar) ve ateşi söndürme aracı olarak 1 (hacer-i attâs).

Eserin ilgili kısmında taşlara dair verilen bilgiler, taşların fiziki özelliklerinden farklı amaçlar için kullanım alanlarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bilgiler aktarılırken kimi zaman ayet ve hadislerle kimi zaman da hikâye ve rivayetlerle desteklenmiştir. Bu durum dönemin bilimsel, kültürel ve dinî birikiminin anlaşılması bakımından önemlidir. Yazıldığı dönemin uygarlık seviyesi ve bilgi/bilim anlayışına göre taşlar hakkında verilen bilgiler mineroloji, jeoloji, halk hekimliği, halk bilimi, sanat ve kültür tarihi alanları açısından da değerlidir. Ayrıca 16. yüzyıl Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan çalışma konusunun söz varlığı, terminolojisi, dili ve üslubu dil ve edebiyat alanında yapılacak olan farklı çalışmalara katkı sağlayacak mahiyettedir.

Kaynakça

- Ak, M. (1997). *Menâzirü'l-Avâlim (Metin)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Aksoy, G. (2016). *Aristoteles'e Atfedilen Kitâbu'l-Ahcâr Giriş-Çeviri-Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Aksoy, G. (2018). *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Alper, Ö. M. (1999). İbn Sînâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 20, s. 319-322). İstanbul: TDV Yayınları.
- Argunşah, M. (1990). 15. Yüzyılda Yazılmış Tuhfe-i Murâdî İsimli Cevhernâmede Geçen Değerli Taşlarla İlgili Terimler. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6, 1-20.
- Argunşah, M. (1999). *Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî Tuhfe-i Murâdî, İnceleme-Metin-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Âşık Mehmed (2007). *Menâzirü'l-Avâlim*, (3 Cilt), (haz. M. Ak). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ataç, A. ve Yıldırım, R. V. (2004). Osmanlı Hekimleri ve Dioskorides'in De Materia Medica'sı. *OTAM*, 15, 257-269.
- Balkır, A. (2001). *Plinius'ta Metalurji*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Bardakçı, R. (2023). Tezkiretü'l-Acâyib ve Tercümetü'l-Garâyib (Eyyûb bin Halîl). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tezkiretu-l-acayib-ve-tercumetu-l-garayib-eyyub-bin-halil>, [Erişim tarihi: 01.06.2023].
- Bardakçı, R. ve Aksakaloğlu, Ö. (2022). Bosna Kadısı Mevlânâ Gınâî (ö. 969/1561-1562'den sonra)'nin Acâyibü'l-Mahlûkât Türündeki Tercümesi "Mir'ât-ı Kâ'inât". *ESTAD*, 5(3), 1516-1535.
- Bosna Kadısı Mevlânâ Gınâyî (t.y.). *Mir'ât-ı Kâ'inât*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, El yazmaları, Nu. MT 492.
- Bosna Kadısı Mevlânâ Gınâyî (t.y.). *Mir'ât-ı Kâ'inât*. Berlin Devlet Kütüphanesi, El yazmaları, Nu. Ms. Or. Oct. 3663.
- Bozkurt, N. (2007). Nûbe. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, s. 222-223). İstanbul: TDV Yayınları.

- Bozkurt, N. (2011). Taş. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 40, s. 140-142). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çağrı, M. (2023). İbrâhim Hakkı Erzurûmî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 21, s. 305-311). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çelebioğlu, Â. (1989). Ahmed Bîcan. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, s. 49-51). İstanbul: TDV Yayınları.
- Demir, E. (2011). *Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer İstânköyî'nin "Lisânü'l-Etibbâ" Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Demir, R. ve Kılıç, M. (2003). Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme. *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 14(14), 1-64.
- Devellioğlu, F. (2003). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ebu'r Reyhân Muhammed b. Ahmed Bîrûnî (2020). *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (Kitâbu'l Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir)* (çev. E. S. Özcan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erdem, S. (1989). Akik. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 2, s. 262-263). İstanbul: TDV Yayınları.
- Güncel Türkçe Sözlük. <http://sozluk.gov.tr>, [Erişim tarihi: 01.09.2023].
- İzgi, C. (1999). İbnü'l-Avvâm. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 20, s. 524). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kahya, E. (2001). El-Kânûn fi't-tıb. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, s. 331-332). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kaya, M. (2002). Kindî, Ya'kûb b. İshak. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, s. 41-58). Ankara: TDV Yayınları.
- Kaya, M. (2007). Râzî, Ebû Bekir. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 34 s. 479-485). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kaya, M. (2011). Temîmî, Muhammed b. Ahmed. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, s. 423-424). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kaya, M. C. (2013). Yuhannâ b. Mâseveyh. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 43, s. 582). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kırbıyık, K. (2012). Tifâşî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, s. 148-150). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kırbıyık, M. (2007). Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 18, 61-75.
- Kut, G. (1988). Acâibü'l-Mahlûkât. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 1, s. 315-317). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kutlar, F. S. (2002). Ahmed-i Bîcân'ın Manzum Cevâhîr-nâme'si. *İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 7(8), 59-68.
- Kutlar, F. S. (2005). *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risale-i Cevahir-Name*. Ankara: Öncü Kitap Yayınları.

- Murad, S. ve Ateş, B. (2018). Muhammed b. Garsü'd-dîn El-Halebî'nin Cevher-Nâme'si. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 97-116.
- Murad, S. (2019). *Cevher-nâme-i Sultan Murâdî (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Mütercim Âsım Efendi (2013). *Kâmûsü'l-Muhit Tercümesi* (haz. M. Koç ve E. Tanrıverdi). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Okumuş, N. (2010a). Şâbân-ı Şifâî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 38, s. 207-208). İstanbul: TDV Yayınları.
- Okumuş, N. (2010b). Şîrvânî, Muhammed b. Mahmûd. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 39, s. 206-208). İstanbul: TDV Yayınları.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü; Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahu* (ed. C. Kurnaz). İstanbul: H Yayınları.
- Örs, D. (2022). Kâşânî, Abdullah b. Ali. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, s. 4-5). Ankara: TDV Yayınları.
- Özaydın, A. (1997). Hamdullah el-Müstevfî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 15, s. 454-455). İstanbul: TDV Yayınları.
- Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: L&M Yayınları.
- Salim, Ö. (1996). Hacerülesved. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 14, s. 433-435). İstanbul: TDV Yayınları.
- Şemseddin Sami (2017). *Kâmûs-i Türkî* (haz. R. Gündoğdu, N. Adıgüzel ve E. F. Önal). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Şeşen, R. (1993). Câhiz. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 7, s. 20-24). İstanbul: TDV Yayınları.
- Şirinov, A. (2012). Tûsî, Nasîrüddin. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, s. 437-442). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tüccar, Z. (1994). Dîneverî, Nasr b. Ya'kûb. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, s. 359). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uysal, E. (2007). Resâilü İhvânî's-Safâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 34, s. 576-579). İstanbul: TDV Yayınları.
- Vankulu Mehmed Efendi (2015). *Vankulu Lügati* (haz. M. Koç ve E. Tanrıverdi). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.